

Małgorzata Przeniośło

(Jan Kochanowski University in Kielce, Poland)

<https://orcid.org/0000-0001-7487-9976>

e-mail: malgorzata.przenioslo@ujk.edu.pl

Marek Przeniośło

(Jan Kochanowski University in Kielce, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-7387-8530>

e-mail: marek.przenioslo@ujk.edu.pl

Wydziały teologiczne na Uniwersytecie Warszawskim 1918–1939

The Faculties of Theology at the University of Warsaw 1918–1939

ABSTRACT

There were two theological faculties at the University of Warsaw: the Faculty of Catholic Theology and the Faculty of Evangelical Theology. There was also the Seminary of Orthodox Theology. Such a solution was not present at other Polish interwar state

PUBLICATION INFO				
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Małgorzata Przeniośło, the Institute of Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of the Jan Kochanowski University in Kielce, 11 Krakowska Street, Kielce 25-029, Poland Marek Przeniośło, the Institute of History of the Faculty of Humanities of the Jan Kochanowski University in Kielce, 17 Uniwersytecka Street, Kielce 25-406, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Authors' own funds				
SUBMITTED: 2023.01.23	ACCEPTED: 2023.09.28	PUBLISHED ONLINE: 2023.12.21		
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		

universities, where only faculties of Catholic theology were established (apart from the University of Poznań, where such a faculty did not come into existence). The Faculty of Catholic Theology at the University of Warsaw was intended only for graduates from theological seminaries, while at the other state universities, the laity of both sexes was also eligible to apply. Compared to the entire University of Warsaw, its theological faculties were the smallest structures regarding the number of students and researchers. The involvement of the staff in scientific work varied considerably, but the approach to lecturing was usually very competent. The student's diligence was not at a high level. A vast majority of students did not graduate from the university on time, though this was true for most disciplines at all universities. The relations between the two theological faculties at the University of Warsaw were not painless. Also, the Ministry of Religious Affairs and Public Education leaned towards combining all three theological structures of the University of Warsaw into one, which eventually did not materialize, and the faculties remained separate entities until the outbreak of World War II.

Key words: history of the University of Warsaw, history of theology in Poland

STRESZCZENIE

Na UW funkcjonowały dwa wydziały teologiczne: Wydział Teologii Katolickiej i Wydział Teologii Ewangelickiej, a ponadto Seminarium Teologii Prawosławnej. Było to rozwiązanie niewystępujące na innych polskich międzywojennych uniwersytetach państwowych, gdzie utworzono tylko wydziały dotyczące teologii katolickiej (poza Uniwersytetem Poznańskim, gdzie i takiego wydziału nie udało się powołać). Wydział Teologii Katolickiej UW był przeznaczony tylko dla absolwentów seminariów duchownych, na innych uniwersytetach państwowych mogły się na takie wydziały zapisywać także osoby świeckie obojga płci. Wydziały teologiczne UW były najmniejszymi strukturami na tle całej uczelni, zarówno pod względem liczby studentów, jak i pracowników naukowych. Jeśli chodzi o zaangażowanie kadry w pracę naukową, to było ono mocno zróżnicowane. Natomiast pracę dydaktyczną traktowano zazwyczaj bardzo poważnie. Co do pilności studentów, to nie było z nią najlepiej, zdecydowana mniejszość studentów kończyła uczelnię terminowo, ale dotyczyło to większości dyscyplin na wszystkich uczelniach. Stosunki między oboma wydziałami teologicznymi UW nie należały do łatwych. W dodatku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego skłaniało się ku opcji połączenia wszystkich trzech struktur teologicznych UW w jeden wydział, ale aż do wybuchu II wojny światowej uczelni udało się utrzymać je jako oddzielne jednostki.

Słowa kluczowe: historia Uniwersytetu Warszawskiego, dzieje teologii w Polsce

WPROWADZENIE

W okresie międzywojennym wydziały teologiczne działały na czterech z pięciu istniejących w Polsce uniwersytetach państwowych – na Uniwersytecie Warszawskim (UW), Uniwersytecie Jagiellońskim¹ (UJ),

¹ Funkcjonował bez przerwy od XIV w. (powstał w 1397 r.). Podobnie jak cały Uniwersytet działał również w okresie zaborów, choć nie bez przeszkód, przechodził okresy

Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie² (UJK) i Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie (USB) oraz na prywatnym Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (KUL). Takiej struktury nie było tylko na Uniwersytecie Poznańskim. O tworzeniu nowych wydziałów decydowały wówczas władze państwowe, wszystkie szkoły akademickie podlegały bowiem Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP). To regulowało ich funkcjonowanie – kompetencje władz centralnych i wydziałowych, zakres samorządności, zasady zatrudniania pracowników i studiowania – poprzez ustawy o szkołach akademickich. W okresie międzywojennym uchwalono dwa takie akty prawne w lipcu 1920 r. i w marcu 1933 r.³

Na UW naukom teologicznym nadano wyjątkowy charakter, funkcjonowały bowiem dwa wydziały tego typu dedykowane różnym wyznanom: Wydział Teologii Katolickiej (WTK) i Wydział Teologii Ewangelickiej (WTE), a ponadto Studium Teologii Prawosławnej (STP). Na pozostałych uczelniach wydziały teologiczne miały ten sam profil i dotyczyły tylko teologii katolickiej. Na KUL poza Wydziałem Teologicznym zorganizowano oddzielny Wydział Prawa Kanonicznego⁴.

Uniwersytet Warszawski powstały w 1915 r. odwoływał się do tradycji założonej w 1816 r. w Warszawie Szkoły Głównej (od 1818 r. nosiła nazwę Uniwersytet Królewsko-Warszawski). Podobnie utworzony w 1918 r. Wydział Teologiczny UW jako swojego prekursora postrzegał Wydział Teologiczny Uniwersytetu Królewsko-Warszawskiego⁵. Uczelnia

germanizacji i autonomii, czasowo utracił też prawo doktoryzowania, odzyskał je w 1880 r. Szerzej na jego temat cf. S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880–1939*, Kraków 1995.

² Na Uniwersytecie Lwowskim (UL) Wydział Teologiczny utworzono razem z całą wówczas jezuicką uczelnią w 1661 r. i wraz nią od początku przechodził okresy trudności i rozkwitu. Szerzej na jego temat cf. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002.

³ *Ustawa z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” [dalej: „DURP”] 1920, nr 72, poz. 494, s. 1277–1294; *Ustawa z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich*, *Ibidem*, 1933, nr 29, poz. 247, s. 594–603.

⁴ Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [dalej: MWRiOP], sygn. 241, k. 2, 13, 24, 39.

⁵ Na Uniwersytecie Królewsko-Warszawskim rozważano również powołanie Wydziału Teologii Ewangelickiej, ale ostatecznie nie doszło do tego (E. Bursche, *Wydział Teologii Ewangelickiej*, Warszawa 1925, s. 1–3). Pomysł nie był przypadkowy i miał silne poparcie. Wśród warszawskich przedstawicieli nauki i kultury, a także tamtejszej burżuazji wiele było bowiem osób wyznania ewangelickiego, a na Uniwersytecie zatrudniono sporą grupę znanych naukowców tego wyznania reprezentujących inne dyscypliny. Szerzej cf. T. Stegner, *Ewangelicy warszawscy*, Warszawa 1993, s. 151–177.

ta istniała jedynie 15 lat, została zamknięta w 1831 r. w wyniku upadku powstania listopadowego. W 1835 r. warszawskie seminarium duchowne (Seminarium Główne) zostało natomiast ukazem carskim podniesione do rangi akademii (pod nazwą Akademia Duchowna Rzymskokatolicka); w 1837 r. decyzję zatwierdził papież, przyznając też Akademii prawo nadawania stopnia doktora. Uczelnię o charakterze uniwersyteckim udało się Warszawie odzyskać dopiero po ponad 30 latach w postaci powołanej w 1862 r. Szkoły Głównej Warszawskiej (nie miała Wydziału Teologicznego w związku z istnieniem w mieście Akademii Duchownej). W wyniku represji po upadku powstania styczniowego w 1867 r. została zamknięta Akademia Duchowna, a w 1869 r. Szkoła Główna. W miejsce tej drugiej utworzono rosyjskojęzyczny Cesarski Uniwersytet Warszawski, nie przewidziano na nim Wydziału Teologicznego⁶.

Polski uniwersytet w Warszawie udało się ponownie uruchomić dopiero w 1915 r. w wyniku zmian dokonujących się w czasie I wojny światowej. Po wyparciu Rosjan pertraktacje z niemieckimi władzami okupacyjnymi doprowadziły do utworzenia w mieście Uniwersytetu i Politechniki; 25 października 1915 r. Uniwersytet otrzymał *Statut Tymczasowy*, a 15 listopada 1915 r. nastąpiło jego uroczyste otwarcie. Pierwszych nauczycieli akademickich zatrudniano w charakterze „wykładających”. Początkowo uruchomiono trzy wydziały: Prawa i Nauk Państwowych, Filozoficzny oraz Matematyczno-Przyrodniczy. Już wówczas pojawiły się postulaty władz kościelnych, by utworzyć także Wydział Teologiczny, podjęto pierwsze kroki w tym kierunku, ale nie udało się ich jeszcze sfinalizować. W przypadku każdego z funkcjonujących wydziałów wszyscy „wykładający” tam zatrudnieni tworzyli kierującą nim Radę Wydziału. Radzie przewodniczył dziekan wybierany raz do roku⁷. Pierwszy rok funkcjonowania poświęcono głównie organizacji pracy uczelni, utworzono Wydział Lekarski, a Matematyczno-Przyrodniczy przyłączono do Filozoficznego. Z czasem, choć nie bez przeszkód, następowało uniezależnianie się uczelni od władz okupacyjnych, zagwarantowała je nowa

⁶ T. Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/35. Kronika*, Warszawa 1936, s. 1, 2; M. Wawrynkowa, *Uniwersytet Warszawski w latach 1816–1831*, w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915*, red. S. Kieniewicz, Warszawa 1982, s. 66–78, 200; M. Mycielski, *Uniwersytet Królewski 1816–1831*, w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1816–1915*, Warszawa 1916, s. 61–66; R. Bartnicki, *Korzenie UKSW. Z dziejów uczelni na warszawskich Bielanych*, Warszawa 2018, s. 32–40, 48–52.

⁷ *Statut Tymczasowy Uniwersytetu Warszawskiego i ustawy tymczasowe Wydziałów*, Warszawa 1915, s. 2–5; *Otwarcie Politechniki i Uniwersytetu w Warszawie 1915*, [Warszawa 1915], s. 1; T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 2–8; *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, red. A. Garlicki, Warszawa 1982, s. 14–23; Z. Obertyński, *Wskrzeszenie warszawskiego Wydziału Teologicznego*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1938, 4, s. 193–200.

wersja *Statutu Tymczasowego* (z 24 października 1917 r.)⁸. Uniwersytet nadal rozwijał swoją strukturę organizacyjną, na początku 1918 r. zdecydowano o powstaniu Wydziału Teologicznego (będzie o tym mowa w kolejnym punkcie tekstu). Myślano również o utworzeniu Wydziału Teologii Ewangelickiej⁹, wówczas nie udało się jednak tego zrealizować.

Kolejnych zmian w funkcjonowaniu Uniwersytetu dokonano wkrótce po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Dużej części dotychczasowych „wykładających” powierzono tworzone wówczas katedry profesorskie. Decyzja o nowym sposobie zatrudniania kadr na UW, wzorowanym na istniejącym na uczelniach galicyjskich w Krakowie i Lwowie, została wprowadzona dekretem naczelnika państwa z 7 stycznia 1919 r. Do oceny kwalifikacji kandydatów na katedry powołano Komisję Stabilizacyjną dla UW, do której weszli głównie profesorowie z już istniejących uniwersytetów – UJ i UL. Pierwsze nominacje profesorskie naczelnik państwa podpisał pod koniec marca 1919 r., a większość w kwietniu, wszystkie ówczesne z ważnością od 1 kwietnia 1919 r. (umowy z „wykładającymi” wygaszały 31 marca 1919 r.)¹⁰. W tym czasie dyskutowano też o rozwoju struktury uczelni. W lutym 1919 r. dziekan Wydziału Prawa i Nauk Politycznych Alfons Parczewski przedstawił Senatowi UW propozycję utworzenia Wydziału Teologii Ewangelickiej, podkreślając, jak ważne jest wychowanie przyszłych pastorów w duchu polskim (o kolejnych

⁸ AAN, Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej, sygn. 173, k. 2, 3; *Statut Tymczasowy Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1917, s. 3, 5; *Uzupełnienia i zmiany Statutu Tymczasowego Uniwersytetu Warszawskiego i ustaw tymczasowych wydziałów Uniwersytetu Warszawskiego wywołane przez utworzenie Wydziału Teologicznego*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego” [dalej: „DUMWRiOPKP”] 1918, nr 4, poz. 3, s. 128–129; T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 15–24, 60, 89–90; *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, s. 31–37.

⁹ Zapewne za sprawą biskupa Kościoła ewangelicko-augsburskiego Juliusza Bursche, wówczas członka Rady Stanu Królestwa Polskiego (prywatnie był przyrodnim bratem Edmunda Bursche, późniejszego profesora WTE).

¹⁰ *Dekret w przedmiocie mianowania pierwszego składu profesorów w Uniwersytecie Warszawskim*, „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919, nr 5, poz. 94, s. 25, 26; *Dekret w przedmiocie mianowania pierwszego składu profesorów w Uniwersytecie Warszawskim*, *ibidem*, poz. 95, s. 26, 27; *Ruch służbowy – Uniwersytet Warszawski*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” [dalej: „DUMWRiOP”] 1919, nr 6, poz. 18, s. 182–185; D. Zamojska, *Akademicy i urzędnicy. Kształtowanie ustroju państwowych szkół wyższych w Polsce 1915–1920*, Warszawa 2009, s. 148–152; M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Warszawski*, Kielce 2022, *passim*.

działaniach związanych z tworzeniem wydziału będzie mowa w następnym punkcie)¹¹.

W niniejszym tekście za cel postawiono sobie przedstawienie najważniejszych wątków związanych z powstaniem i strukturą organizacyjną wydziałów teologicznych UW oraz ich działalnością w okresie międzywojennym. Szczególnie istotne było zobrazowanie ich na tle całej uczelni i innych wydziałów teologicznych w Polsce. Chciano przyjrzeć się władzom wydziałów, przeanalizować ich pracę i wzajemne stosunki oraz zaangażowanie przedstawicieli tych wydziałów we władzach uczelni, a także wpływ na funkcjonowanie całego Uniwersytetu. Równie istotne było wieloaspektowe przedstawienie kadry wydziałów oraz studentów i toku studiów teologicznych. Opracowując artykuł, sięgnięto do licznych źródeł archiwalnych, m.in. przechowywanych w AAN, w zespole MWRiOP, w archiwach uczelnianych – głównie w Archiwum UW (m.in. teczki osobowe wytworzone po II wojnie światowej, międzywojenne uległy zniszczeniu w czasie wojny) i archiwum współczesnego spadkobiercy WTK – Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (UKSW), także w archiwach kościelnych. W szerokim zakresie wykorzystano również źródła drukowane, zarówno dotyczące wszystkich szkół akademickich (ustawy, rozporządzenia, dekrety), jak i wytworzone przez UW (składy osobowe, spisy wykładów, kroniki, sprawozdania z działalności UW i wydziałów teologicznych). Jeśli chodzi o literaturę przedmiotu, to dotychczas nie powstało całościowe monograficzne opracowanie dotyczące któregoś z wydziałów teologicznych UW, na temat każdego przygotowano natomiast kilka mniejszych tekstów. O początkach Wydziału Teologii Katolickiej pisał w 1938 r. jeden z jego profesorów Zdzisław Obertyński, z nowszych prac WTK poświęcono jeden z rozdziałów w książce *Korzenie UKSW*, a także w pracy zbiorowej o teologii warszawskiej¹². Z kolei o Wydziale Teologii Ewangelickiej, oprócz przytaczanego już tekstu z 1925 r. dziekana Edmunda Bursche, napisano kilka artykułów¹³. We wszystkich tych pracach opisano w skrócie powstanie i funkcjonowanie WTK i WTE, ale w zasadzie bez bezpośredniego wykorzystania

¹¹ A. Parczewski, *Wniosek w sprawie urzędzenia fakultetu teologii protestanckiej w UW*, „Ewangelik” 1919, 6, s. 178–183; E. Bursche, *Wydział Teologii Ewangelickiej*, s. 12; W. Gastpary, *Wydział Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego*, „Rocznik Teologiczny” 1974, 1–2, s. 16, 17.

¹² Z. Obertyński, *op. cit.*, s. 190–214; R. Bartnicki, *op. cit.*, s. 59–77; *200 lat teologii uniwersyteckiej w Warszawie*, red. M. Butkiewicz, J. Ślawik, J.A. Sobkowiak, Warszawa 2017, s. 15–53.

¹³ E. Bursche, *Wydział Teologii Ewangelickiej*; W. Gastpary, *op. cit.*, s. 5–51; J.T. Maciuszko, *Dorobek naukowy Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego. Próba charakterystyki*, „Rocznik Teologiczny” 2001, 2, s. 137–142; M. Cieślak, *Znaczenie Wydziału Teologii Uniwersytetu Warszawskiego dla Kościołów protestanckich*, „Rocznik Teologiczny” 2001, 2,

podstaw prawnych – ustaw, dekretów i rozporządzeń czy materiałów zgromadzonych w placówkach archiwalnych. Brakuje też prób przedstawienia funkcjonowania tych wydziałów na szerszym tle – działalności organizacyjnej i naukowo-dydaktycznej całego UW i innych wydziałów teologicznych na polskich uniwersytetach. Duże możliwości czynienia właśnie takich odniesień dają prace dotyczące profesorów wszystkich międzywojennych uniwersytetów¹⁴.

POWSTANIE I STRUKTURA ORGANIZACYJNA WYDZIAŁÓW TEOLOGICZNYCH UW

Wydział Teologiczny UW utworzono decyzją MWRiOP z 28 lutego 1918 r., która weszła w życie 4 maja 1918 r. z dniem ogłoszenia w „Dzienniku Urzędowym” tymczasowego statutu (ustawy) Wydziału Teologicznego oraz zmian w statucie Uniwersytetu¹⁵. W pierwszym z tych dokumentów podano, że „Wydział Teologiczny ma za zadanie krzewienie i nauczanie wiedzy teologicznej, a mianowicie uzupełnianie i pogłębianie studiów odbytych w seminarium duchownym, zgodnie z normami i wskazówkami Stolicy Apostolskiej, nad których zachowaniem czuwa arcybiskup metropolita warszawski”¹⁶. Jego zgody wymagało powołanie każdego z „wykładających”, a ponadto aprobaty biskupa diecezji, do której należał kandydat. Organizacja wydziału była taka sama jak pozostałych, władze stanowiła Rada Wydziału i dziekan. Program studiów, oprócz aprobaty MWRiOP, wymagał natomiast zatwierdzenia przez Stolicę Apostolską. Ponadto arcybiskupowi i biskupom warszawskim

s. 143–146. J. Cieślak, *Geneza i struktura Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego*, „Rocznik Teologiczny” 2002, 2, s. 69–81.

¹⁴ Cf. M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Warszawski*, Kielce 2022; eadem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Jagielloński*, Kielce 2021; eadem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kielce 2022; eadem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie*, Kielce 2022; eadem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Katolicki Uniwersytet Lubelski*, Kielce 2022; eadem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Poznański*, Kielce 2022.

¹⁵ *Ustawa Tymczasowa Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Warszawskiego*, „DUMW-RiOPKP” 1918, nr 4, poz. 2, s. 123–128; *Uzupełnienia i zmiany Statutu Tymczasowego Uniwersytetu Warszawskiego i ustaw tymczasowych wydziałów Uniwersytetu Warszawskiego wywołane przez utworzenie Wydziału Teologicznego*, *ibidem*, poz. 3, s. 128–129.

¹⁶ *Ustawa Tymczasowa*, s. 123.

przysługiwało prawo obecności na wykładach Wydziału. Część wykładów miała być wygłaszana po łacinie, były to: teologia dogmatyczna specjalna, teologia moralna, prawo kanoniczne. Zgodnie z przepisami dla studentów Wydziału w poczet słuchaczy mogli być przyjęci tylko absolwenci seminariów duchownych, ponadto musieli oni mieć pozwolenie władz diecezjalnych oraz spełniać warunki stawiane wszystkim zapisującym się na UW – maturę odpowiedniej szkoły średniej¹⁷. W przepisach tych podano również, że studenci mają mieszkać w przeznaczonym dla nich internacie¹⁸, inne miejsce zamieszkania wymagało zgody arcybiskupa metropolity warszawskiego. Mieli oni prawo, podobnie jak wszyscy studenci, zapisywać się na wykłady także na innych wydziałach, choć te zajęcia musiały być zgodne z ich programem studiów i takie uczestnictwo wymagało aprobaty dziekana Wydziału Teologicznego. Za jego zgodą na wykłady na tym Wydziale mogli się też z kolei zapisywać studenci innych wydziałów, ale tylko mężczyźni. W dość wyjątkowy sposób potraktowano też Wydział Teologiczny w kwestii kolejności występowania w różnych dokumentach. Mimo iż wcześniej niż Wydział Teologiczny powstało kilka innych, to w statucie Wydziału znalazł się zapis, że Wydział Teologiczny i jego dziekani będą zawsze występować na pierwszym miejscu w dokumentach urzędowych i corocznych składach osobowych uczelni i spisach wykładów. Kolejność ta pozostała przez cały okres międzywojenny. W 1920 r. Wydział Teologiczny zmienił nazwę na Wydział Teologii Katolickiej w związku z pracami nad utworzeniem drugiego wydziału teologicznego¹⁹.

Jak już wspomniano, myśl utworzenia Wydziału Teologii Ewangelickiej pojawiła się na początku 1918 r., w lutym 1919 r. taką propozycję przedstawił Senatowi UW prof. Alfons Parczewski, a 7 marca 1919 r. jego memoriał w tej sprawie oficjalnie wpłynął do Senatu. Rektor UW przeprowadził wkrótce rozmowy z pomysłodawcą oraz prezesem Konsystorza Ewangelicko-Augsburskiego. Konsystorz 17 czerwca zwrócił się do MWRiOP o utworzenie takiego wydziału, informując o tym UW i prosząc o podjęcie stosownych kroków. Senat UW ze swej strony (uchwałą

¹⁷ W rzeczywistości zezwolono później Wydziałowi na przyjmowanie również absolwentów seminariów, którzy takiej matury nie mieli; do wstąpienia do seminarium nie była ona wymagana. B. Żongołowicz, *Dzienniki 1930–1936*, oprac. D. Zamojska, Warszawa 2004, s. 668.

¹⁸ Wkrótce w dawnym domu księży misjonarzy przy kościele św. Krzyża powstał konwikt dla księży studentów wydziału. Na jego temat cf. np. W. Umiński, *Warszawski konwikt teologiczny pod zarządem księży misjonarzy (1918–1939)*, „*Nasza Przeszłość*” 1996, 86.

¹⁹ *Ustawa Tymczasowa*, s. 123–128; *Przepisy dodatkowe dla studentów Wydziału Teologicznego*, „*DUMWRiOPKP*” 1918, nr 4, poz. 4, s. 129–130; R. Bartnicki, *op. cit.*, s. 59–66.

z 25 czerwca) zdecydował o wystąpieniu do MWRiOP o powołanie wydziału. Po uzgodnieniu z UW i Konsystorzem²⁰ Ministerstwo utworzyło na UW (decyzją z 1 kwietnia 1920 r.) cztery katedry związane z teologią ewangelicką. Pierwsze dwie czasowo obsadzono 1 października, zatrudniając w nich zastępców profesorów. Powołano też Komisję ds. Organizacji Wydziału Teologii Ewangelickiej (decyzją Senatu z 17 listopada 1920 r.), w skład której weszło wspomnianych dwóch zastępców profesorów – Edmund Bursche i Jan Szeruda, a także czterech profesorów z Wydziału Prawa i Nauk Politycznych oraz Wydziału Filozoficznego. Praca tego gremium szybko doprowadziła do powstania załączka wydziału w postaci Studium Teologii Protestanckiej, które rozpoczęło pracę 4 stycznia 1921 r. Sam Wydział Teologii Ewangelickiej utworzono decyzją MWRiOP z 19 kwietnia 1922 r. Z dniem 1 maja 1922 r. wspomnianych dwóch zastępców profesorów zatrudniono na stanowiskach profesorów nadzwyczajnych. Wkrótce MWRiOP (14 maja) wydało rozporządzenie o tymczasowej organizacji studiów. Władze wydziału powołano 27 września 1922 r. Ponieważ na Wydziale było zatrudnionych tylko dwóch profesorów, by mogła funkcjonować Rada Wydziału, włączono do jej składu prof. Jana Łukasiewicza z Wydziału Filozoficznego, jako wykładowcę filozofii prowadzącego zajęcia również na Wydziale Teologii Ewangelickiej²¹.

W 1924 r. Senat UW zdecydował (25 czerwca) o utworzeniu kolejnej struktury o charakterze teologicznym – Studium Teologii Prawosławnej. Funkcjonowało jako oddzielna jednostka z uprawnieniami do nadawania stopnia magistra, a od 1932 r. także doktora. Nie miała jednak uprawnień Wydziału, przez cały okres międzywojenny kierował nią prawosławny metropolita warszawski Dionizy Waledyński²².

²⁰ Chęć wpływu na obsadę katedr wyraził także Kościół ewangelicko-reformowany, MWRiOP nie uwzględniło jednak tego postulatu.

²¹ *Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w sprawie utworzenia w Uniwersytecie Warszawskim Wydziału Teologii Ewangelickiej*, „DUMWRiOP” 1922, nr 15, poz. 149, s. 278; *Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w sprawie tymczasowego regulaminu studiów i egzaminów na Wydziale Teologii Ewangelickiej w Uniwersytecie Warszawskim*, „DUMWRiOP” 1922, nr 17, poz. 167, s. 311–314; E. Bursche, *Wydział Teologii Ewangelickiej*, s. 13–19; W. Gastpary, *op. cit.*, s. 16–21.

²² T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 81, 83, 85; *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, s. 312, 313. Szerzej na jego temat cf. M. Lenczewski, *Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego*, „Rocznik Teologiczny” 1974, 1–2, s. 53–125; A. Baczyński, D. Sawicki, *Studium Teologii Prawosławnej UW – w służbie nauki i Kościoła*, w: *200 lat teologii*, s. 131–160.

WYDZIAŁY TEOLOGICZNE UW NA TLE CAŁEGO UNIwersYTETU I INNYCH TEGO TYPU WYDZIAŁÓW W POLSCE

Wydział Teologii Katolickiej i Wydział Teologii Ewangelickiej należały do najmniejszych na UW zarówno pod względem liczby zatrudnionych, jak i studiujących. Jeśli chodzi o liczbę słuchaczy, to powstały w 1918 r. Wydział Teologiczny był od początku najmniejszym z wydziałów tej uczelni. W pierwszym roku działalności, w semestrze letnim 1918 r., zapisało się na niego tylko kilkanaście osób²³, w następnym 39 (dane z wybranych lat okresu międzywojennego zob. tabela 1). Po utworzeniu Wydziału Teologii Ewangelickiej (najpierw Studium Teologii Protestanckiej) to on był najmniejszym z wydziałów UW. W roku akademickim 1926/1927 WTE pod względem liczby słuchaczy (studentów i wolnych słuchaczy) osiągnął poziom wyższy od WTK i sytuacja ta utrzymywała się w kolejnych latach. Liczba studiujących na WTE systematycznie rosła do roku 1934/1935, przyjęto wówczas 103 osoby, później zmniejszała się. Podobne tendencje dotyczyły już od roku 1932/1933 całej uczelni. Na Wydziale Teologii Katolickiej od połowy lat dwudziestych liczba słuchaczy utrzymywała się w zasadzie na tym samym poziomie około 60 osób, po niewielkiej obniżce na początku lat trzydziestych. Mniejsza liczba studentów WTK wynikała z faktu, iż zgodnie z jego statutem założycielskim przez cały okres międzywojenny przyjmowano tylko osoby, które ukończyły seminaria duchowne, były księżmi katolickimi²⁴. Na WTE przyjmowano również studentów świeckich, obojga płci. Pierwsza kobieta zapisała się na ten wydział w roku akademickim 1927/1928, w 1929/1930 studiowały dwie kobiety²⁵.

Na innych uniwersytetach liczba słuchaczy wydziałów teologicznych była zróżnicowana. Na przykład w roku akademickim 1925/1926 na UJ było ich 163 na 5706 wszystkich słuchaczy UJ, na UJK – 69 na 5909, na USB – 113 na 2506, na KUL – 31 na 315 (19 na Wydziale Teologicznym i 12 na Wydziale Prawa Kanonicznego). Z kolei w roku 1932/1933 na UJ było to 365 osób na 7354 wszystkich słuchaczy, na UJK – 198 na 7358, na USB – 136 na 3923, na KUL – 32 na 858 (14 i 18). Na KUL, podobnie jak na Wydziale Teologii Katolickiej UW, przyjmowano tylko osoby,

²³ T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 61.

²⁴ *Ustawa Tymczasowa*, s. 123; B. Żongołłowicz, *Wydział Teologiczny USB w okresie 1919–1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2 – *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 210.

²⁵ T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 302, 314. Na innych wydziałach w latach dwudziestych stanowiły od 20% do 60%, w trzydziestych na Wydziale Humanistycznym nawet do 70% studiujących. *Ibidem*, *passim*.

Tabela 1. Liczba słuchaczy (studentów i wolnych słuchaczy) UW w wybranych latach akademickich (dane na koniec roku)

Rok akademicki	Liczba na danym wydziale											Razem
	WT/WTK	STP _r /WTE	STP	WPiNP/WP	WL	WF	WH	WMP	SF/WF _{Far}	SW/WW		
1918/1919	39	–	–	1755	1422	1096	–	–	253	–	–	4565 ^a
1920/1921	22	12	–	2668	1454	1826	–	–	204	23	–	6209
1921/1922	49	30	–	2418	1710	2781	–	–	175	71	–	7234
1922/1923	67	42	–	3036	1692	3135	–	–	184	104	–	8617 ^b
1925/1926	70	34	70	2465	1236	4232	–	–	259	184	–	8550
1926/1927	57	60	127	2600	1139	5031	–	–	285	240	–	9539
1929/1930	64	89	155	3090	1080	–	3171	1532	250	344	–	9775
1930/1931	50	96	123	3534	1036	–	3194	1497	258	359	–	10 213 ^c
1932/1933	49	97	91	3580	1103	–	3078	1508	253	346	–	10 162 ^d
1934/1935	63	103	113	3120	1145	–	2928	1556	301	460	–	9789
1937/1938	55	82	112	2646	1003	–	2883	1620	275	460	–	9136

^a Dane ze stycznia 1919 r.; ^b Liczba uwzględnia 357 wolnych słuchaczy całego UW; w statystyce studentów z tego roku dla poszczególnych wydziałów podano tylko liczbę studentów tzw. zwyczajnych, bez wolnych słuchaczy. W źródle nie rozdzielono wolnych słuchaczy na poszczególne wydziały, ale podano informację, że 96% z nich uczęszczało na WF; ^c Liczba uwzględnia 66 wolnych słuchaczy, z podanego w poprzednim punkcie powodu; ^d Liczba uwzględnia 57 wolnych słuchaczy, jak poprzednio.

Legenda: WT – Wydział Teologiczny, WTK – Wydział Teologii Katolickiej, STPr – Studium Teologii Protestantckiej, WTE – Wydział Teologii Ewangelickiej, STP – Studium Teologii Prawosławnej, WPiNP – Wydział Prawa i Nauk Politycznych, WP – Wydział Prawa, WL – Wydział Lekarski, WF – Wydział Filozoficzny, WH – Wydział Humanistyczny, WMP – Wydział Matematyczno-Przyrodniczy, SF – Studium Farmaceutyczne, WFar – Wydział Farmaceutyczny, SW – Studium Weterynaryjne, WW – Wydział Weterynaryjny.

Źródło: Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1922/1923, Warszawa 1925, s. 9; Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1923/1924, Warszawa 1925, s. 12, 13; Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1925/1926, Warszawa 1927, s. 9, 10; Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1926/1927, Warszawa 1929, s. 9; Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1927/1928, Warszawa 1929, s. 15; Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1929/1930, Warszawa 1930, s. 30; Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1930/1931, Warszawa 1935, s. 32, 33; Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1932/1933, Warszawa 1935, s. 19; Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1934/1935 i rok akademicki 1935/1936, Warszawa 1936, s. 45; Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1937/1938, Warszawa 1939, s. 30; T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 279, 281, 283, 286.

które ukończyły seminaria duchowne. Na pozostałych uniwersytetach na wydziały teologiczne mogli się zapisywać również klerycy jednocześnie uczęszczający do seminariów duchownych i studenci świeccy obojga płci²⁶.

Z analizy danych dotyczących proporcji przyjmowanych na wydziały teologiczne UW studentów i wolnych słuchaczy²⁷ wynika, że przez cały okres międzywojenny na Wydziale Teologii Katolickiej tych drugich było nie więcej niż 20%, a na Wydziale Teologii Ewangelickiej 10%. Na całym UW do połowy lat dwudziestych liczba wolnych słuchaczy stanowiła nie więcej niż 20% liczby wszystkich studiujących, później znacznie spadła, a na części wydziałów w ogóle ich nie przyjmowano. Zwykle osoby te nie miały ukończonych państwowych szkół ogólnokształcących, a taki był wymóg przyjęcia w poczet studentów. W przypadku WTK, jak już wspomniano, zezwolono na przyjmowanie takich osób, jeśli ukończyły seminaria duchowne, ale ponieważ pozostawiono to do decyzji Wydziału, więc nie jest wykluczone, że najpierw przyjmowano je jako wolnych słuchaczy, a potem ewentualnie studentów. Na omawianym Wydziale wolnymi słuchaczami prawdopodobnie byli też niektórzy klerycy starszych lat Seminarium Duchownego w Warszawie.

Suchacze WTK, ze względu na wymóg ukończenia seminarium duchownego, byli wyznania katolickiego, choć nie wszyscy rzymskokatolickiego. Na przykład w roku akademickim 1934/1935 na 63 słuchaczy 1 był księdzem greckokatolickim. Tych 62 słuchaczy podało też narodowość polską, a ksiądz greckokatolicki – ukraińską²⁸. Z kolei na WTE słuchacze deklarowali wyznanie ewangelickie. Na przykład na początku roku 1931/1932 na 105 słuchaczy 101 deklarowało wyznanie ewangelicko-augsburskie, 3 ewangelicko-reformowane, a 1 był baptystą. Jeśli chodzi o narodowość, to odnotowano wówczas: polską – 54, niemiecką – 49, ukraińską – 2. Z kolei obywatelstwo polskie podało 99 osób, a 6 – obce. Bardziej szczegółowo wyznanie rozpisano w odniesieniu do słuchaczy z początku roku 1934/1935: na 102 słuchaczy 80 przynależało do Kościoła ewangelicko-augsburskiego, 11 do Kościoła ewangelickiego

²⁶ M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Jagielloński*, s. 54; eidem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Jana*, s. 59; eidem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Stefana*, s. 57; eidem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Katolicki*, s. 56; Z. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000, s. 299; B. Żongołłowicz, *Wydział*, s. 210.

²⁷ Po ewentualnym uzupełnieniu braków i przyjęciu w poczet studentów zaliczano im czas spędzony na uczelni, choć musieli zdać zaległe egzaminy, wolni słuchacze nie mieli bowiem prawa do zdawania egzaminów.

²⁸ *Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1934/1935*, Warszawa 1936, s. 23.

augsburskiego i helweckiego wyznania w Małopolsce, 5 do Kościoła ewangelicko-reformowanego, 2 do Kościoła ewangelickiego na Śląsku Czechosłowackim, 2 do Kościoła ewangelicko-unijnego w województwie poznańskim i pomorskim, 1 do Kościoła ewangelicko-metodystycznego i 1 do Kościoła baptystów²⁹.

Jeśli chodzi o zatrudnionych na wydziałach teologicznych pracowników, to niewątpliwie najważniejszą pozycję, decydującą też o sile danego wydziału, mieli profesorowie – nadzwyczajni i zwyczajni. Zgodnie z zapisami ustawowymi na uczelniach akademickich zatrudniano ich na stanowiskach kierowników katedr nadzwyczajnych i bardziej prestiżowych zwyczajnych. Katedry były tworzone w dość ograniczonej liczbie przez MWRiOP. Z kolei kandydaci do ich objęcia byli wyłaniani przez uczelnię (zgodnie z zapisaną w ustawie procedurą), następnie musieli być zaaprobowani przez Ministerstwo i otrzymać nominację od naczelnej władzy państwowej (prezydenta, a do 1922 r. naczelnika państwa)³⁰. W przypadku wydziałów teologicznych kandydatury na katedry przed ich przesłaniem MWRiOP były uzgadniane z miejscowym biskupem w przypadku teologii katolickiej, a ewangelickiej z władzami Kościoła ewangelicko-augsburskiego³¹.

W pierwszym roku akademickim, gdy wprowadzono na UW katedry i stanowiska profesorów, tzn. 1919/1920, na Wydziale Teologicznym (od 1920 r. Wydziale Teologii Katolickiej) zatrudniono 6 profesorów zwyczajnych i 2 nadzwyczajnych. W roku 1922/1923 było to 9 profesorów zwyczajnych i 1 nadzwyczajny. Na założonym w 1922 r. Wydziale Teologii Ewangelickiej było to wówczas tylko 3 profesorów nadzwyczajnych. W kolejnych latach liczby te były nieco większe, ale znaczna dysproporcja między oboma wydziałami pozostała (zob. tabela 2). Dla porównania w tabeli przytoczono też dane dotyczące liczby profesorów zatrudnionych na poszczególnych wydziałach UW i na całej uczelni.

²⁹ *Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1931/1932*, Warszawa 1933, s. 22; J. Szeruda, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego za rok 1934/1935*, „Rocznik Teologiczny” 1936, 1, s. 148.

³⁰ Szerzej cf. M. Przeniosło, *Stopnie, tytuły i stanowiska naukowe w II Rzeczypospolitej*, „Res Historica” 2012, 33, s. 151–172. Na KUL, który był szkołą prywatną, zasady zatrudniania kadr różniły się od stosowanych na uczelniach państwowych. W przypadku profesorów sposób wyłaniania kandydatów był jednak przez cały okres międzywojenny dość podobny, a z czasem stał się taki sam. KUL starał się bowiem o dołączenie do grona szkół akademickich; w 1933 r. uzyskał częściowe prawa takich uczelni, a w 1938 r. już pełne.

³¹ *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 XI 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, „DURP” 1935, nr 88, poz. 613, s. 1434; B. Żongołowicz, *Wydział*, s. 212; W. Gastpary, *op. cit.*, s. 17–23.

Tabela 2. Liczba profesorów UW w wybranych latach akademickich

Rok akademicki	Liczba profesorów zwyczajnych										Liczba profesorów nadzwyczajnych										
	WT/WTK	WTE	WRiNP/WP	WL	WF	WH	WMP	WFar	WW	Razem	WT/WTK	WTE	WRiNP/WP	WL	WF	WH	WMP	WFar	WW	Razem	Łącznie
1919/1920	6	-	5	16	20	-	-	-	-	47	2	-	2	5	15	-	-	-	-	24	71
1922/1923	9	0	8	24	29	-	-	-	-	70	1	3	5	4	13	-	-	-	-	26	96
1925/1926	9	0	10	25	28	-	-	-	-	72	2	3	3	8	14	-	-	-	30	102	
1928/1929	7	0	10	21	-	14	19	3	1	75	3	4	3	3	-	12	4	1	6	36	111
1931/1932	5	2	9	19	-	15	21	3	1	75	6	2	2	1	-	13	2	1	6	34	108
1934/1935	3	2	10	19	-	19	21	1	1	76	6	2	1	3	-	15	2	2	7	38	114
1938/1939	4	2	9	19	-	24	21	1	2	82	7	3	3	4	-	12	3	3	8	43	125

Legenda: zob. tabela 1.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie składów uczelni – Uniwersytet Warszawski. Skład Uniwersytetu i spis wykładowców w semestrze zimowym 1919/1920 i letnim 1920, Warszawa 1920, passim; Uniwersytet Warszawski. Skład Uniwersytetu i spis wykładowców w semestrze zimowym (czyli I i II trymestrze) 1920/1921, Warszawa 1920, passim; Uniwersytet Warszawski. Skład Uniwersytetu i spis wykładowców w semestrze zimowym (czyli I i II trymestrze) 1922/1923, Warszawa 1922, passim; Uniwersytet Warszawski. Skład Uniwersytetu i spis wykładowców w semestrze zimowym (czyli I i II trymestrze) 1923/1924, Warszawa 1923, passim; Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na trzy trymestry 1925/1926, Warszawa 1925, passim; Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1926/1927, Warszawa 1926, passim; Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1928/1929, Warszawa 1928, passim; Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1929/1930, Warszawa 1929, passim; Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1931/1932, Warszawa 1931, passim; Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1932/1933, Warszawa 1932, passim; Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1934/1935, Warszawa 1934, passim; Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1935/1936, Warszawa 1935, passim; Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1938/1939, Warszawa 1938, passim oraz AAN, MWRiOP, sygn. 241, k. 24–29 i informacji dotyczących nominacji profesorskich zawartych w M. Przeniosło, M. Przeniosło, Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej, Uniwersytet Warszawski, Kielce 2022, passim.

Mniejsza liczba profesorów zatrudnionych na Wydziale Teologii Ewangelickiej niż na Wydziale Teologii Katolickiej, mimo większej liczby studentów, mogła wynikać z faktu, iż WTK miał także w szerszym zakresie zajęcia z prawa kanonicznego, powstał też jako pierwszy i liczba jego katedr oraz zatrudnianych w nich profesorów była podobna do liczby katedr na wydziałach teologicznych innych uniwersytetów. Zakładano również, że część zajęć ogólnych, np. z filozofii, studenci WTE będą odbywać na Wydziale Filozoficznym, a potem Humanistycznym³². Warto tu zwrócić uwagę, że WTK miał niewiele mniej katedr niż np. Wydział Prawa, który był największym z wydziałów UW pod względem liczby studentów. Na przykład w roku akademickim 1931/1932 na WTK było to 13 katedr, a na Wydziale Prawa – 15³³. Katedry dzielono bowiem dość proporcjonalnie na poszczególne uczelnie i wydziały, a ich liczba zależała od liczby wykładanych na danym wydziale przedmiotów podstawowych dla poszczególnych dyscyplin, a nie od wielkości wydziału mierzonej liczbą studentów. Katedry działające na WTK i WTE w roku 1931/1932 przedstawia tabela 3.

Warto przyjrzeć się też danym na temat liczby profesorów pracujących na wydziałach teologicznych innych uniwersytetów, pamiętając o tym, że zgodnie z danymi przedstawionymi w tabeli 2, na odpowiadającym im Wydziale Teologii Katolickiej UW od połowy lat dwudziestych stale zatrudniano od 9 do 11 profesorów. Na przykład w roku akademickim 1925/1926 na UJ pracowało 9 profesorów (8 zwyczajnych i 1 nadzwyczajny), na UJK – 11 (odpowiednio 9 i 2), na USB – 5 (3 i 2), na prywatnym KUL na Wydziale Teologicznym było ich 5 (4 i 1), a na Wydziale Prawa Kanonicznego 2 (0 i 2). W roku akademickim 1931/1932 na UJ zatrudniano 8 profesorów (6 zwyczajnych i 2 nadzwyczajnych), na UJK nadal 11 (9 i 2), na USB jedynie 4 (3 i 1), na Wydziale Teologicznym KUL – 3 (2 i 1), a na Wydziale Prawa Kanonicznego – 4 (2 i 2). Po wejściu w życie w 1933 r. nowej ustawy o szkołach akademickich, która dała MWRiOP możliwość likwidacji katedr bez zgody uczelni, część uniwersytetów straciła niektóre katedry, również teologiczne. W związku z tym w roku 1934/1935 Wydział Teologiczny UJ miał 8 profesorów (5 i 3), UJK tylko 7 (4 i 3, na tamtejszym Wydziale Teologicznym zlikwidowano aż 3 katedry), USB – 5 (3 i 2). Na UW w wyniku tych zmian nie likwidowano katedr. Pod koniec lat trzydziestych uczelniom udało się odzyskać część zamkniętych wcześniej katedr, np. na Wydziale Teologicznym UJ w roku 1937/1938

³² *Uniwersytet Warszawski. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1924/1925*, Warszawa 1924, s. 62; *Uniwersytet Warszawski. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1933/1934*, Warszawa 1933, s. 10.

³³ AAN, MWRiOP, sygn. 241, k. 24–28.

Tabela 3. Wykaz katedr WTK i WTE UW w roku 1931/1932

Wydział	Katedra	
	Rodzaj	Nazwa
WTK	zwyczajna	Studium Biblijnego Starego Zakonu ^a
		Dogmatyki Pozytywnej
		Teologii Moralnej Specjalnej z Pastoralną
		Prawa Kanonicznego
		Homiletyki
		Archeologii i Sztuki Kościelnej
	nadzwyczajna	Studium Biblijnego Nowego Zakonu ^b
		Teologii Moralnej Ogólnej i Etyki
		Apologetyki
		Filologii Biblijnej
		Języków Semickich
		Historii Kościoła w Polsce
		Filozofii Chrześcijańskiej
WTE	zwyczajna	Egzegezy Starego Zakonu ^a i Języka Hebrajskiego
		Teologii Historycznej
		Teologii Praktycznej
	nadzwyczajna	Egzegezy Nowego Zakonu ^b
		Teologii Systematycznej

^a Czyli Starego Testamentu; ^b Czyli Nowego Testamentu.

Źródło: AAN, MWRiOP, sygn. 241, k. 24, 27.

Przedstawione statystyki nie uwzględniają profesorów i katedr Studium Teologii Prawosławnej. Zgodnie z umową z Cerkwią prawosławną katedry przypisane do Studium (np. w roku 1931/1932 miało ich 8) nie były bowiem na stałe obsadzane przez profesorów nadzwyczajnych i zwyczajnych mianowanych przez prezydenta RP, a przez profesorów kontraktowych (zwyczajnych i nadzwyczajnych). Tych czasowo zatrudniano do prowadzenia zajęć, bez innych uprawnień posiadanych przez mianowanych profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych. Zgodnie z wymienionymi pod tabelą 2 źródłami profesorów kontraktowych pracujących w Studium w roku akademickim 1925/1926 było 2, w roku 1928/1929 – 3, w 1931/1932 – 7, w 1934/1935 – 6, 1938/1939 – 5.

było 9 profesorów (5 i 4), a na USB – 8 (3 i 5), z kolei na UJK w roku 1938/1939 zatrudniano ich 8 (5 i 3), a na KUL, który właśnie uzyskał pełne prawa akademickie, 4 na Wydziale Teologicznym (2 zwyczajnych i 2 nadzwyczajnych) i 4 na Wydziale Prawa Kanonicznego (2 i 2)³⁴.

³⁴ M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Jagielloński*, s. 58; eidem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Jana*, s. 65; eidem, *Słownik biograficzny*

Część katedr, które MWRiOP przyznało Wydziałowi Teologii Katolickiej i Wydziałowi Teologii Ewangelickiej UW, nie była obsadzona na stałe. Na przykład w roku akademickim 1931/1932 WTK zatrudniał 11 profesorów nadzwyczajnych i zwyczajnych, a miał 13 katedr; WTE – 4 profesorów i 5 katedr. W nieobsadzonych katedrach WTK zatrudniano profesora kontraktowego oraz zastępcę profesora, a na WTE zastępcę profesora. Dla porównania Wydział Teologiczny UJ miał wówczas 11 katedr i zatrudniał 8 profesorów, UJK – 14 katedr i 13 profesorów, a Wydział Teologiczny USB – 10 katedr i tylko 4 profesorów³⁵. Nieobsadzanie katedr mogło być związane z poszukiwaniem kandydatów lub niemożnością znalezienia odpowiednich osób. Zajęcia przypisane do takich katedr były prowadzone przez osoby czasowo zatrudnione w charakterze zastępców profesorów lub profesorów kontraktowych albo w postaci zajęć zleconych przez docentów lub kierowników innych katedr, co czasem mogło powodować niechęć do obsadzenia katedry na stałe.

WŁADZE WYDZIAŁÓW TEOLOGICZNYCH UW, ICH BIEŻĄCA PRACA I WZAJEMNE STOSUNKI

Zgodnie z obowiązującymi w okresie międzywojennym ustawami o szkołach akademickich wydziałami kierowały rady wydziałów i dziekani. W myśl uregulowań z 1920 r. radę wydziału tworzyli wszyscy profesorowie, zwyczajni i nadzwyczajni, zatrudnieni na danym wydziale³⁶, także honorowi³⁷, jeśli wcześniej należeli do rady, oraz dwaj reprezentanci docentów³⁸ wybierani na rok. Rady sprawowały głównie pieczę nad należytą organizacją nauczania, przeprowadzały procedury związane

profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Stefana, s. 64; eidem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Katolicki*, s. 58; *Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 25 IX 1933 r. o zwinięciu niektórych katedr i zakładów naukowych w szkołach akademickich*, „DURP” 1933, nr 71, poz. 527, s. 1232.

³⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 241, k. 2, 5, 13, 15, 24, 27, 39, 41.

³⁶ Możliwe było też dokooptowanie do składu tego ciała profesorów z innych wydziałów na okres jednego roku, jeśli w danym momencie prowadzili oni zajęcia na danym wydziale.

³⁷ Mogli nimi zostać wybitni uczeni, szczególnie z grona profesorów ustępujących z katedr z powodu wieku emerytalnego. Sposób mianowania był taki sam jak w przypadku profesorów nadzwyczajnych i zwyczajnych. Z analizy składów osobowych UW wynika, że na wydziałach teologicznych takie osoby były tylko na WTK; spoza stałych pracowników wydziału – arcybiskup Kazimierz Ruskiewicz, a z grona profesorów ustępujących z katedr – Władysław Szcześniak i Antoni Szlagowski, którzy zostali biskupami pomocniczymi.

³⁸ Tytuł naukowy nadawany po przejściu procedury habilitacyjnej (będzie o niej mowa w dalszej części tekstu).

z habilitacjami oraz wyłanianiem kandydatów do obsady katedr, stawały wnioski dotyczące zatrudnienia zastępców profesorów i pomocniczych pracowników naukowych. Miały również prawo nadawać honorowe stopnie naukowe. Ich zadaniem było też układanie preliminarza budżetowego wydziału, wnioskowanie o urlopy i zasiłki naukowe oraz urlopy i stypendia studenckie³⁹. W ustawie z 1933 r. zmiany w odniesieniu do rady wydziału były niewielkie. Do jej członków nie zaliczano już profesorów honorowych oraz nie podano liczby przedstawicieli docentów⁴⁰.

Jeśli chodzi o dziekana, to w myśl zapisów ustawy z 1920 r. w zakres jego obowiązków wchodziło głównie kierowanie obradami rad wydziałów, reprezentowanie wydziału i nadzór nad jego należytą pracą oraz nad właściwym tokiem studiów. Funkcję dziekana mógł objąć jeden z profesorów zwyczajnych, nadzwyczajnych lub honorowych należących do rady wydziału. Rada dokonywała wyboru dziekana na rok (w kolejnym roku mógł kandydować ponownie). W ustawie przewidziano też funkcję prodziekana; z zasady zostawał nim ustępujący dziekan, a gdy nie mógł przyjąć tej godności, rada przeprowadzała wybory. W ustawie z 1933 r. w przypadku dziekanów większość tych uregulowań pozostała bez zmian. Nałożono jednak na dziekana obowiązek zawieszania uchwał rady wydziału na żądanie rektora. Rada miała wówczas prawo do ponownego głosowania, jeśli uchwała została podtrzymana, kierowano ją do ministra do ostatecznego rozstrzygnięcia⁴¹.

Rada Wydziału Teologicznego (potem Teologii Katolickiej) UW była strukturą niezbyt dużą, przez cały okres międzywojenny składała się z kilkunastu osób. Jeszcze mniejsza była Rada Wydziału Teologii Ewangelickiej, tworzyło ją tylko kilka osób. Jeśli chodzi o dziekanów, to na większości wydziałów UW zmieniano ich dość często. Podobnie było na wydziałach teologicznych, ale po pewnym czasie wybierano tu te same osoby. Dotyczyło to szczególnie WTE, na którym pracowała mała liczba profesorów, możliwości zmiany były więc niewielkie (zob. tabela 4). Na WTK najwięcej – 3 razy – dziekanem wybierano Ignacego Grabowskiego, zaś 2 razy – Alojzego Bukowskiego, Wilhelma Michalskiego,

³⁹ Uczelnie często uszczegóławiały zapisy ustawowe dotyczące działania swoich władz w statutach. Miały prawo uchwalać statut (zatwierdzało go MWRiOP), ale nie musiały tego czynić. Możliwe było działanie tylko na podstawie ustaw. UW przygotowywał w okresie międzywojennym kolejne wersje statutu, ale żadna nie doczekała się zatwierdzenia przez MWRiOP. Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Projekty Statutów UW, sygn. RP 18, k. 1–40.

⁴⁰ *Ustawa z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich*, s. 1282–1284; *Ustawa z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich*, s. 596.

⁴¹ *Ustawa z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich*, s. 1284, 1285; *Ustawa z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich*, s. 596, 597.

Tabela 4. Dziekani i prodziekani WTK i WTE UW w latach 1918–1939

Rok akademicki	WTK		WTE	
	dziekan	prodziekan	dziekan	prodziekan
1918/1919	Antoni Szlagowski	Władysław Szczepański ^a	–	–
1919/1920	Władysław Szczepański	Antoni Szlagowski ^b	–	–
1920/1921	Władysław Szczepański	Antoni Szlagowski ^b	–	–
1921/1922	Władysław Szczepański	Władysław Szczepański ^b	–	–
1922/1923	Wilhelm Michalski	Władysław Szczepański	Edmund Bursche	Jan Szeruda ^a
1923/1924	Ignacy Grabowski	Wilhelm Michalski	Jan Szeruda	Edmund Bursche ^b
1924/1925	Alojzy Bukowski	Ignacy Grabowski	Edmund Bursche	Jan Szeruda
1925/1926	Stanisław Kobyłecki	Alojzy Bukowski	Edmund Bursche	Jan Szeruda
1926/1927	Jan Stawarczyk ^c Zygmunt Kozubski ^d	Stanisław Kobyłecki	Karol Michejda	Edmund Bursche
1927/1928	Wilhelm Michalski	Zygmunt Kozubski	Jan Szeruda	Karol Michejda
1928/1929	Alojzy Bukowski	Wilhelm Michalski	Edmund Bursche	Jan Szeruda
1929/1930	Ignacy Grabowski	Alojzy Bukowski	Karol Serini	Edmund Bursche
1930/1931	Zygmunt Kozubski	Ignacy Grabowski	Karol Michejda	Karol Serini
1931/1932	Franciszek Rosłaniec	Zygmunt Kozubski	Jan Szeruda	Karol Michejda
1932/1933	Józef Bromski	Franciszek Rosłaniec	Edmund Bursche	Jan Szeruda
1933/1934	Wincenty Kwiatkowski	Józef Bromski	Karol Michejda	Edmund Bursche
1934/1935	Antoni Borowski	Wincenty Kwiatkowski	Jan Szeruda	Karol Michejda
1935/1936	Jan Stawarczyk	Antoni Borowski	Rudolf Keszering	Jan Szeruda
1936/1937	Ignacy Grabowski	Jan Stawarczyk	Edmund Bursche	Rudolf Keszering
1937/1938	Franciszek Rosłaniec	Ignacy Grabowski	Karol Michejda	Edmund Bursche
1938/1939	Piotr Chojnacki	Franciszek Rosłaniec	Jan Szeruda	Karol Michejda

^a W *Składach* i innych dostępnych źródłach brak danych, w tabeli podano prawdopodobnie pełniącego tę funkcję, był bowiem jedyną osobą na tworzoneym wydziale, która już wówczas miała odpowiedni status zatrudnienia na UW; ^b W *Składach* i innych dostępnych źródłach brak danych, w tabeli podano prawdopodobnie pełniącego tę funkcję jako ustępujący dziekan; ^c Do 20 października 1926 r., zrezygnował z pełnienia funkcji; ^d Od 20 października 1926 r. Źródło: *Uniwersytet Warszawski. Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1918/1919* [–1934/1935], Warszawa 1918 [–1934]; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1935/1936* [–1938/1939], Warszawa 1935 [–1938]; T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 278–332; *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, s. 312–315.

Zygmunta Kozubskiego, Franciszka Rosłańca, Jana Stawarczyka i Władysława Szczepańskiego. Tylko ostatni z wymienionych był dziekanem w następujących po sobie kadencjach. Wyraźnie niektórych wybierano chętniej niż innych, zapewne sprawdzali się w tej roli. Na niewielkim WTE szczególnie często dziekanami byli Edmund Bursche (6 razy) i Jan Szeruda (5 razy). Na obu wydziałach stale trzymano się zasady, że prodziekanem zostaje ustępujący dziekan.

Dla pełnego obrazu władz wydziałów teologicznych warto również przyjrzeć się, jak sprawdzały się one w działaniu. Większość załatwianych spraw, wspomnianych przy omawianiu kompetencji dziekanów, miała charakter standardowy, wymagała sporo pracy, ale nie nastroczała szczególnych problemów. Pewne trudności stwarzała baza lokalowa, szczególnie w przypadku Wydziału Teologii Ewangelickiej. Początkowo dziekanat i wszystkie zakłady mieściły się bowiem w jednym pokoju, brakowało sal na zajęcia. Pewna poprawa nastąpiła w roku akademickim 1927/1928, a ostatecznie problemy udało się rozwiązać dopiero w połowie lat trzydziestych. Kłopoty ze swoimi lokalami miał też WTK, choć dotyczyło to raczej koniecznych remontów niż samych braków⁴².

Problemy władz Wydziału Teologii Ewangelickiej miały też poważniejszy charakter. Wydział ten jako jedyny taki w Polsce budził kontrowersje, szczególnie wśród księży katolickich. Niechętnie Wydziałowi i jego ówczesnemu dziekanowi Edmundowi Bursche tezy opublikował w 1925 r. w redagowanym przez siebie czasopiśmie ks. Jan Roztworowski, dyrektor krakowskiego Wydawnictwa Księży Jezuitów. Uznał Wydział za szkodliwy, „przeznaczony dla garstki innowierców”, którego istnienie

w wysokim stopniu obraża nie tylko już uczucia, ale poniekąd i prawa uświadomionej katolickiej ludności kraju. Społeczeństwo mianowicie tak wybitnie katolickie, jak nasze, ma do tego prawo, żeby religia, którą olbrzymia większość obywateli uważa, za wyłączne prawdziwą, nie była przez oficjalne instytucje naukowe stawiana na równi z wyznaniem, które wiara święta ogłasza za fałszywą i skażoną interpretację chrześcijaństwa⁴³.

⁴² *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1922/1923*, s. 14; *Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1927/1928*, Warszawa 1929, s. 5; J. Szeruda, *op. cit.*, s. 139; *Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1934/1935*, s. 7.

⁴³ J. Roztworowski, *O Wydziale Teologii Ewangelickiej na Uniwersytecie Warszawskim uwag kilka*, „Przegląd Powszechny” 1925, nr 168, s. 8.

Samemu dziekanowi zarzucił napaść na Kościół katolicki, na podstawowe dogmaty chrześcijaństwa i Głowę Kościoła, a także propagowanie takich idei wśród młodzieży akademickiej⁴⁴. Podobne uwagi pod adresem dziekana opublikował także profesor Wydziału Teologii Katolickiej UW ks. Franciszek Jehliczka⁴⁵. Obydwaj zabrali głos w związku z pracami Bursche o Wydziale Teologii Ewangelickiej⁴⁶. Zarzuty te w dużym stopniu wynikały z głoszonego przez Bursche poglądu, charakterystycznego dla liberalnego protestantyzmu, że to historia i filozofia religii powinny być zasadniczymi obszarami badań na ewangelickich wydziałach teologicznych, gdyż rozwodzenie się na temat istoty Boga prowadzi jedynie do spekulacji⁴⁷. Bursche odpowiedział adwersarzom, starał się odpierać zarzuty i wyjaśniać niezrozumienia, szczególnie broniąc przy tym samego Wydziału⁴⁸. Wydział Teologii Ewangelickiej bywał też krytykowany przez przedstawicieli różnych nurtów wyznania ewangelickiego, szczególnie z zagranicy, chociażby za nauczanie w języku polskim, ale – jak się potem okazało – właśnie z tego względu odegrał ważną rolę integrującą dla studentów (przyszłych pastorów) należących do różnych Kościołów ewangelickich w Polsce. Nie brakowało także wyrazów sympatii i aprobaty ze strony zagranicznych teologów ewangelickich. Wydział mógł też zwykle liczyć na przychyłność władz UW i MWRiOP, to popierało także nadzór nad nim ze strony władz Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Polsce⁴⁹.

Niewątpliwie o sposobie pełnienia funkcji dziekana najdobitniej świadczy umiejętność radzenia sobie w trudnych momentach. W okresie międzywojennym taką sytuację stworzyły też w 1932 i 1933 r. prace nad nową ustawą o szkołach akademickich, które wzbudziły wielkie kontrowersje w środowisku naukowym. Nowe uregulowania uznano za próbę

⁴⁴ *Ibidem*, s. 3–13.

⁴⁵ F. Jehliczka, *Katolicyzm a wiedza*, „Przegląd Katolicki” 1925, nr 43, s. 673–677; nr 44, s. 689–693.

⁴⁶ Chodziło o cytowaną już jego pracę E. Bursche, *Wydział Teologii Ewangelickiej* oraz kolejną *Wydział Teologii Ewangelickiej, jego charakter, zadanie i zakres oraz metoda pracy*, Warszawa 1925, publikowane zarówno jako oddzielne broszury, jak i artykuły w „Roczniku Ewangelickim” i „Głosie Ewangelickim”.

⁴⁷ H. Hoffmann, *Dzieje polskich badań religioznawczych*, Kraków 2004, s. 111, 112.

⁴⁸ E. Bursche, *Dwie odpowiedzi w sprawie Wydziału Teologii Ewangelickiej*, Warszawa 1926 (wcześniej obie opublikował w „Głosie Ewangelickim”).

⁴⁹ W. Gastpary, *op. cit.*, s. 23, 24, 37–40; M. Cieślar, *op. cit.*, s. 145, 146; E. Kneifel, *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen*, Eging 1967, *passim*; K. Karski, *Od izolacji do dialogu. Nietatwa droga warszawskich wydziałów teologicznych do współpracy ekumenicznej*, w: *200 lat teologii*, s. 56–57; *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 XI 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 1434; B. Żongołowicz, *Dzienniki*, s. 517, 529.

zamachu na samorządność uczelni. Najbardziej bulwersowała konieczność zatwierdzania rektora przez prezydenta RP na wniosek ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego i prorektora przez tegoż ministra oraz prawo do likwidowania katedr profesorskich przez ministra bez zgody władz uczelni⁵⁰. Swoj sprzeciw wobec projektu ustawy wyrażały poszczególne uczelnie, towarzystwa naukowe i wielu profesorów. Protestowano również na UW⁵¹. Dziekan Wydziału Teologii Katolickiej UW Józef Bromski szukał jeszcze innych możliwości obrony katedr i całego Wydziału przed likwidacją, bo i taka groźba wówczas nad WTK zawisła. Ponadto MWRiOP rozważało ewentualność połączenia wszystkich trzech struktur teologicznych – WTK, WTE i STP – w jeden wydział, czego te nie chciały i również temu starał się zapobiec dziekan WTK. W tak trudnej sytuacji poprosił o wsparcie kardynała Augusta Hlonda. Pozycja kardynała, jego zdecydowanie, ale też możliwości wpływu szczególnie na wiceministra w MWRiOP ks. prof. Bronisława Żongołłowicza, który w dużym stopniu odpowiadał za planowane zmiany, sprawiły, że interwencja okazała się bardzo skuteczna. Przy tej okazji po raz kolejny ujawniły się też animozje między Wydziałem Teologii Katolickiej i Ewangelickiej a także Studium Teologii Prawosławnej. Jednym z argumentów przy obronie konieczności istnienia na UW Wydziału Teologii Katolickiej było to, że pozostawienie na Uniwersytecie tylko Wydziału Teologii Ewangelickiej i Studium Teologii Prawosławnej „wywołałoby awanturę”. W tych rozmowach minister Żongołłowicz przyznawał też, że inne uczelnie mają pretensje do MWRiOP, że aż trzy struktury i tak wiele katedr teologicznych jest na UW i zastanawiał się, czy ten stan rzeczy da się utrzymać⁵². Wydaje się, że był zwolennikiem połączenia ich wszystkich w jeden wydział. Aż do wybuchu wojny UW udało się jednak utrzymać je oddzielne.

REPREZENTANCI WYDZIAŁÓW TEOLOGICZNYCH WE WŁADZACH UW I ICH WPŁYW NA FUNKCJONOWANIE UCZELNI

Przedstawiciele wydziałów teologicznych pracowali też w centralnym kierownictwie Uniwersytetu. W Senacie, który na UW był najwyższą

⁵⁰ *Ustawa z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich*, s. 594–596.

⁵¹ *W obronie wolności szkół akademickich*, Kraków–Warszawa 1933, passim; B. Żongołłowicz, *Dzienniki*, s. 467–469; T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 53–58.

⁵² B. Żongołłowicz, *Dzienniki*, s. 392, 393, 490.

władzą samorządową⁵³, WTK i WTE miały taką samą reprezentację i podobną jak inne wydziały. Senat składał się bowiem z rektora, prorektora, dziekanów i delegatów poszczególnych wydziałów (1 lub 2 w zależności od wielkości wydziału), których wybierano na pewien okres, na UW na rok. Delegaci wydziałów teologicznych, podobnie jak dziekani, stale się zmieniali, ale i tu niektórych wybierano chętniej niż innych; z WTE najczęściej Karola Michejdę (5 razy), a Jana Szerudę i Edmunda Bursche po 4 razy; z WTK Ignacego Grabowskiego i Jana Stawarczyka po 3 razy, a Alojzego Bukowskiego, Franciszka Rosłańca i Wincentego Kwiatkowskiego po 2 razy⁵⁴.

Najbardziej prestiżowa i odpowiedzialna była na uczelni oczywiście funkcja rektora. Jeśli chodzi o kompetencje rektora, to zgodnie z ustawą z 1920 r. było to przede wszystkim reprezentowanie uczelni, przewodniczenie posiedzeniom senatu i zebrania ogólnego profesorów (na UW wówczas nie działało), czuwanie nad przestrzeganiem obowiązujących uregulowań prawnych. Na UW rektor był wybierany przez delegatów rad wydziałów (ich liczba zależała od wielkości wydziału)⁵⁵ z grona profesorów zwyczajnych i honorowych. Każdy delegat mógł oddać głos na jednego spośród wszystkich uprawnionych profesorów. Wyboru dokonywano zawsze w tym samym czasie – w czerwcu każdego roku; okres urzędowania wynosił bowiem jeden rok z możliwością reelekcji. Ustawa przewidywała także funkcję prorektora traktowaną jako zastępca rektora. Zostawał nim ustępujący rektor, a gdy nie było to możliwe, prorektora wybierał senat lub zebranie ogólne profesorów. Ustawa z 1933 r. wprowadziła istotne zmiany w odniesieniu do rektora i prorektora. Najważniejszą była konieczność zatwierdzenia rektora przez prezydenta RP, na wniosek ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, a prorektora przez tegoż ministra. Obaj byli wybierani na 3 lata (nie w tym samym roku). Nowelizacja ustawy skróciła kadencję do 2 lat⁵⁶.

⁵³ W ustawie z 1920 r. najwyższa władza samorządowa uczelni akademickich została powierzona zebraniu ogólnemu profesorów i senatowi, bądź tylko senatowi. Wybór jednego z tych dwóch wariantów leżał w gestii każdej z uczelni.

⁵⁴ T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 278–333; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1935/1936*, s. 2; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1936/1937*, Warszawa 1936, s. 2; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1937/1938*, Warszawa 1937, s. 1; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1938/1939*, Warszawa 1938, s. 1.

⁵⁵ Zgodnie z ustawą mógł być też wybierany przez zebranie ogólne profesorów.

⁵⁶ *Ustawa z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich*, s. 1281, 1282; *Ustawa z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich*, s. 595–599; *Ustawa z dnia 2 VII 1937 r. o zmianie ustawy z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich*, „DURP” 1937, nr 52, poz. 406, s. 963.

Na UW w okresie międzywojennym funkcję rektora powierzono 16 osobom. Największa ich liczba wywodziła się spośród przedstawicieli dyscyplin humanistycznych i społecznych z Wydziału Filozoficznego, potem Humanistycznego – 5 osób. Czterech wybranych na ten urząd reprezentowało Wydział Lekarski. Trzech rektorów pochodziło z Wydziału Prawa i tyle samo było na tym stanowisku przedstawicieli dyscyplin matematyczno-przyrodniczych z Wydziału Filozoficznego, potem Matematyczno-Przyrodniczego⁵⁷. Z wydziałów teologicznych wywodził się jeden pełniący tę funkcję. Był nim profesor Wydziału Teologii Katolickiej ks. Antoni Szlagowski, rektor w roku 1927/1928, a w kolejnym prorektor; wcześniej twórca Wydziału Teologicznego i pierwszy jego dziekan, kierujący Katedrą Homiletyki. Znany mówca, przemawiał w czasie wielu ważnych wydarzeń, m.in. w 1924 r. na uroczystościach pogrzebowych Henryka Sienkiewicza, po sprowadzeniu jego prochów do Polski, i w 1925 r. Władysława Reymonta. W październiku 1928 r. został biskupem pomocniczym archidiecezji warszawskiej, ale pozostał też na swojej katedrze na UW⁵⁸.

Niewątpliwie Antoni Szlagowski był osobą znaną i wpływową zarówno na uczelni, jak i poza nią. Oprócz niego także Władysław Szcześniak został biskupem pomocniczym archidiecezji warszawskiej (1925–1926), ale po tej nominacji odszedł z UW. Ważne funkcje w strukturach swoich Kościołów pełnili też Ignacy Grabowski i Karol Michejda, często reprezentujący własne wydziały we władzach uczelni, trudno jednak stwierdzić, na ile ich funkcje kościelne przekładały się na możliwość większego oddziaływania na losy Uniwersytetu niż każdego z pozostałych profesorów. Pewne wpływy na uczelni i poza nią miał również dyrektor konwiktu dla księży studentów UW Wilhelm Michalski. Zapewne posłów na Sejm RP można uznać za osoby wpływowe; mandat poselski piastował Jan Czuj (1922–1935, w latach 1930–1935 z list Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem), przed objęciem katedry na UW profesor KUL, potem prowadzący zajęcia zlecone na UW jako docent⁵⁹. Generalnie w przypadku

⁵⁷ *Uniwersytet Warszawski. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1918/1919 [–1934/1935]*, Warszawa 1918 [–1934]; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1935/1936 [–1938/1939]*, Warszawa 1935 [–1938]; *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, s. 312–315; T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 57, 58, 60.

⁵⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 6056, k. 12–22; M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Warszawski*, s. 668–671.

⁵⁹ Archiwum Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego [dalej: AUKSW], sygn. 111, k. 23; Archiwum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Referat Personalny, sygn. A-62, *passim*; B. Żongołłowicz, *Dzienniki*, s. 198, 199, 378; M. Przeniosło, M. Przeniosło *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Warszawski*, s. 155, 203, 204, 252, 490, 515, 662, 663, 668.

profesorów WTK i WTE UW możliwości lansowania własnych wizji funkcjonowania uczelni nie były zbyt znaczące. Być może wynikało to z wielkości wydziałów, choć np. na USB w Wilnie Wydział Teologiczny był nawet mniejszy od warszawskiego WTK pod względem liczby pracujących profesorów, ale profesorów mających znaczący wpływ na losy Uniwersytetu było tam więcej, w tym dwóch rektorów – ks. Czesław Falkowski (1928/1929 i 1929/1930) i ks. Aleksander Wóycicki (1937–1939, wcześniej poseł na sejm RP, 1922–1927). Szczególne silną osobowością był ks. Falkowski, którego wybierano na rektora dwukrotnie, a przez kolejne dwie kadencje był prorektorem. Niewątpliwie bardzo wpływowym był także wspomniany już ks. Bronisław Żongołłowicz – prorektor (1920/1921 i 1921/1922), wiceminister w MWRiOP (1930–1936) i poseł (1930–1935). Znaczącą pozycję na uczelni miał również wieloletni bardzo charyzmatyczny dziekan Wydziału Teologicznego ks. Ignacy Świrski⁶⁰. Charakterystyczne dla wymienionych profesorów USB było też to, że zdecydowanie, również publicznie, zabierali głos w wielu trudnych sprawach dotyczących zarówno USB, wszystkich uczelni, jak i całego kraju⁶¹.

KADRA NAUKOWO-DYDAKTYCZNA WTK I WTE

Przytoczono już dane liczbowe na temat profesorów zatrudnionych na WTK, WTE i innych wydziałach UW w poszczególnych latach (zob. tabela 2). Jeśli chodzi o ogólną liczbę profesorów nadzwyczajnych i zwyczajnych UW w okresie międzywojennym, to było ich 191⁶². Na WTK pracowało ich 18 (zob. tabela 5), wszyscy byli księżmi katolickimi. Z kolei na wszystkich uniwersytetach na wydziałach teologicznych (teologii katolickiej) zatrudniano łącznie 80 profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych, a ponadto 9 na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL. Na WTE pracowało

⁶⁰ Międzywojenni profesorowie Wydziału Teologicznego USB sprawdzili się w działaniu także w trudnych czasach po II wojnie światowej, trzech z nich zostało biskupami: Czesław Falkowski, Ignacy Świrski i Michał Klepacz.

⁶¹ Szerzej cf. M. Przeniosło, *The Faculty of Theology of the Stefan Batory University in Vilnius 1919–1939*, „The Person and the Challenges” 2015, 2, s. 225–248; eadem, *Władze Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, „Przegląd Historyczny” 2016, 107, 4, s. 537–561.

⁶² Uwzględniając cały okres międzywojenny, na wszystkich uniwersytetach na stanowiskach profesorów nadzwyczajnych i zwyczajnych pracowało w sumie 841 osób. Z kolei gdy weźmiemy pod uwagę to, że niektórzy z nich zmieniali miejsce pracy i obejmowali katedrę na kolejnej uczelni, po zliczeniu otrzymujemy liczbę 953 profesorów na wszystkich uniwersytetach.

Tabela 5. Profesorowie nadzwyczajni i zwyczajni zatrudnieni na wydziałach teologicznych UW

Imię i nazwisko	Wydział	Katedra	Okres pracy jako profesor nadzwyczajny	Okres pracy jako profesor zwyczajny
Antoni Borowski		Teologii Moralnej Ogólnej i Etyki	1930–1938	1938–1939
Józef Bromski		Języków Semickich	1930–1937 ^a	–
Alojzy Bukowski		Apologetyki/Dogmatyki Pozytywnej ^b	–	1919–1939
Piotr Chojnacki		Filozofii Chrześcijańskiej	1936–1939	–
Jan Czuj		Homiletyki i Patrologii	1938–1939	–
Ignacy Grabowski		Prawa Kanonicznego	1919–1921	1921–1939
Franciszek Jehliczka		Teologii Moralnej Ogólnej i Etyki	–	1920–1927 ^c
Stanisław Kobyłecki		Psychologii	1919–1929 ^d	–
Zygmunt Kozubski		Teologii Moralnej Specjalnej i Pastoralnej	1925–1936	1936–1939
Wincenty Kwiatkowski	WT/WTK	Apologetyki	1930–1939	1939
Henryk Likowski		Historii Kościoła w Polsce	1929–1932 ^a	–
Wilhelm Michalski		Studium Biblijnego Starego Testamentu	–	1919–1939 ^d
Zdzisław Obertyński		Historii Kościoła w Polsce	–	–
Franciszek Rosłaniec		Studium Biblijnego Nowego Testamentu	1936–1939	–
Jan Stawarczyk		Filologii Biblijnej	1929–1939	–
Władysław Szczepański		Studium Biblijnego Nowego Testamentu	1920–1939	–
Władysław Szcześniak		Historii Kościoła/Historii Kościoła w Polsce ^e	–	1919–1927 ^d
Antoni Szlagowski		Homiletyki	–	1919–1925 ^c
Edmund Bursche		Teologii Historycznej	–	1919–1932 ^d
Rudolf Kesselring		Teologii Systematycznej	1922–1929	1929–1939
Karol Michejda		Teologii Praktycznej	1932–1939	–
Karol Serini	WTE	Teologii Systematycznej	1923–1939	–
Jan Szeruda		Teologii Systematycznej	1927–1931 ^a	–
Karol Wolfram		Egzegezy Starego Testamentu i Języka Hebrajskiego	1922–1929	1929–1939
		Egzegezy Nowego Testamentu	1937–1939	–

^a Zmarł; ^b W latach 1919–1920 kierował Katedrą Apologetyki, 1920–1939 Katedrą Dogmatyki Pozytywnej; ^c Zrezygnował z katedry; ^d Przeszedł na emeryturę; ^e W latach 1919–1920 kierował Katedrą Historii Kościoła, w 1920 r. katedrę podzielił na dwie: Katedrę Historii Kościoła w Polsce i Katedrę Historii Kościoła Powszechnego; Szcześniak objął tę pierwszą, w drugiej czasowo był zastępcą profesora albo prowadził zajęcia zlecane.
 Źródło: AAN, MWRIOP, sygn. 1814, 1911, 1930, 1997, 3304, 3658, 3880, 4369, 4672, 5857, 6048, 6056, 6639; Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Akta Personalne, sygn. K-15, K-32, K-957; Archiwum Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Akta Personalne, sygn. 111, 406, 979; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Akta Personalne, sygn. Pers B 410, 1382, 1636, 1880; M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Warszawski*, passim.

w sumie 6 profesorów zwyczajnych lub nadzwyczajnych, wszyscy byli duchownymi Kościoła ewangelicko-augsburskiego⁶³.

Jak wspomniano, kandydatów na profesorów nadzwyczajnych i zwyczajnych, kierowników katedr, wysuwały same uczelnie. Brały przy tym pod uwagę dorobek naukowy, zdobyte stopnie i tytuły naukowe (ich posiadanie nie było warunkiem koniecznym) oraz wcześniej pozyskane opinie na temat najlepszych kandydatów od profesorów, którzy zajmowali podobne katedry na polskich⁶⁴ uczelniach⁶⁵. Po zakończeniu procedury na uczelni i przesłaniu do zatwierdzenia MWRiOP czas oczekiwania na rozstrzygnięcie był zróżnicowany. Na początku okresu niepodległości do nominacji dochodziło dość szybko, szczególnie na UW, na którym katedry dopiero tworzone. Krótki był też wówczas okres oczekiwania na następną nominację – z profesora nadzwyczajnego na zwyczajnego (część kandydatów od razu była mianowana profesorami zwyczajnymi). W kolejnych latach okres oczekiwania na nominacje znacznie wydłużył się. Z kolei jeśli chodzi o rezygnacje z katedr, to zdarzały się one dość rzadko. Na WTK dotyczyło to dwóch profesorów: Franciszek Jehliczka odszedł z katedry ze względu na chęć skoncentrowania się na działalności politycznej na terenie Czechosłowacji, był zwolennikiem oderwania się Słowacji; Władysław Szcześniak zrezygnował, gdy został biskupem pomocniczym diecezji warszawskiej⁶⁶.

Profesorowie, oprócz katedr, zazwyczaj kierowali przyporządkowanymi do nich zakładami (na wydziałach teologicznych nazywano je seminariami), w których zatrudniano pomocnicze siły naukowe. Na przykład w roku akademickim 1931/1932 UW miał 219 takich etatów (36 adiunktów, 143 starszych asystentów i 40⁶⁷ młodszych asystentów). Liczba pomocniczych pracowników była zróżnicowana na poszczególnych wydziałach, zależała zarówno od liczby katedr, jak i przypisanych do nich

⁶³ M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Warszawski*, passim; eidem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Jagielloński*, passim; eidem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Jana*, passim; eidem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Stefana*, passim; eidem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Katolicki*, passim; eidem, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Poznański*, passim.

⁶⁴ Część uczelni sięgała również po opinie profesorów z uczelni zagranicznych.

⁶⁵ Szerzej cf. M. Przeniosło, *Stopnie*, s. 151–172.

⁶⁶ M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Warszawski*, s. 309, 310, 662, 663.

⁶⁷ Liczba zatrudnionych osób mogła być trochę większa, niektóre wydziały miały przydzielone częściowe etaty.

godzin zajęć ćwiczeniowych i laboratoryjnych, gdyż głównie takie prowadzili (etaty pomocniczych sił naukowych uczelniom i poszczególnym wydziałom przydziałało MWRiOP). W roku 1931/1932 dla wydziałów teologicznych przeznaczono tylko młodszych asystentów, na WTK zatrudniano ich 2, na WTE – 1, w STP – 1. Dla porównania na Wydziale Prawa było 7 etatów pomocniczych pracowników naukowych, na Lekarskim aż 103, na Humanistycznym – 16, na Matematyczno-Przyrodniczym – 49, na Farmaceutycznym – 20 i na Weterynaryjnym – 20⁶⁸.

Wśród pracowników byli też, jak wspomniano, zastępcy profesorów i profesorowie kontraktowi. Na Wydziale Teologii Katolickiej począwszy od roku 1920/1921, kiedy zatrudniono pierwszych zastępców profesorów, ich liczba wahała się od 1 do 6. W większości byli docentami. Na Wydziale Teologii Ewangelickiej pracowało od 1 do 2 zastępców profesorów⁶⁹. Z kolei ze składów osobowych UW wynika, że profesorów kontraktowych na wydziałach teologicznych było niewiele. W zasadzie przez dłuższy czas pracował tylko szwajcarski historyk sztuki ks. Paul Styger (na WTK). Profesorów kontraktowych w większej liczbie zatrudniano w Studium Teologii Prawosławnej⁷⁰.

Na poszczególnych wydziałach UW zatrudniano również docentów, czyli osoby z takim tytułem otrzymywanym po przejściu procedury habilitacyjnej. Ze względu na ówczesny charakter habilitacji, która dawała jedynie prawo wykładania⁷¹, ubiegały się o nią tylko osoby mogące prowadzić zajęcia dydaktyczne na uczelniach. W związku z tym liczba habilitacji nie była duża. Z analizy sprawozdań z działalności UW w poszczególnych latach (zob. źródła pod tabelą 1) wynika, że na WTK przeprowadzano rocznie

⁶⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 241, k. 29–35.

⁶⁹ T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 279–333; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1935/1936*, s. 6, 7; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1936/1937*, s. 8, 9; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1937/1938*, s. 4, 5; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1938/1939*, s. 4, 5.

⁷⁰ Byli to profesorowie zwyczajni kontraktowi: Hilarion Basdecas, Aleksander Łotocki, Jan Ogijenko, Dionizy Waledyński, Aleksander Zotos oraz profesorowie nadzwyczajni kontraktowi: Mikołaj Arseniew, Wasyl Bidnow, Dymitr Doroszenko i Michał Zyzkin.

⁷¹ Procedurę przeprowadzano na szczeblu wydziału (podlegała zatwierdzeniu przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego) na podstawie jednej pracy – rozprawy habilitacyjnej; inny dorobek nie był wymagany, choć mógł być wzięty pod uwagę przez recenzentów. Oprócz pozytywnych recenzji kandydat musiał wygłosić przed radą wydziału wykład habilitacyjny i odpowiedzieć na pytania członków rady (kolokwium habilitacyjne), te elementy również podlegały ocenie. *Ustawa z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich*, s. 1287, 1288; *Ustawa z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich*, s. 598, 599.

od 0 do 2 procedur habilitacyjnych, a na WTE niemal ich nie było, pierwsza, dr. Karola Wolframa, odbyła się w roku akademickim 1934/1935⁷². Docenci pracujący na UW mogli też habilitować się na innej uczelni, a potem przenieść prawo wykładania na UW. Na WTK w poszczególnych latach pracowało od 2 do 8 docentów, a na WTE do 1935 r. żaden, od tego roku 1⁷³. Część docentów była zatrudniona na etatach adiunktów i starszych asystentów, inni prowadzili tylko zajęcia zleczone, bez stałego etatu. Czasowo mogli też pracować jako zastępcy profesorów w nieobsadzonych katedrach. Niektórzy otrzymali je potem na stałe.

Pensum dydaktyczne pracowników było bardzo zróżnicowane i zależało od zajmowanego stanowiska. Dla profesora akt nominacyjny przewidywał tygodniowo co najmniej 5 godzin wykładu i 2 ćwiczeń⁷⁴. W przypadku docentów liczba godzin, którymi ich obciążano, wynikała z tego, na jakich zasadach byli zatrudnieni. Z kolei tygodniowe pensum pomocniczych sił naukowych wynosiło 30 godzin. Rozkład zajęć pracowników w ciągu tygodnia zależał od zwyczajów panujących na danym wydziale. Na Wydziale Teologii Katolickiej większość profesorów i zastępców profesorów prowadziła zajęcia 4 dni w tygodniu (od poniedziałku do soboty), a na Wydziale Teologii Ewangelickiej, gdzie kadry było mniej, w zasadzie codziennie. Na obu wydziałach pomocnicze siły naukowe wypełniały obowiązki dydaktyczne codziennie, po kilka godzin. Pracownicy WTK i WTE zazwyczaj uznawali działalność dydaktyczną za bardzo ważny element aktywności uczelnianej, choć różnili się między sobą sposobem prowadzenia zajęć; niektórzy wykazywali się dużym talentem dydaktycznym, innym go brakowało. Szczególnie dobrymi wykładowcami, w dużym stopniu z racji specjalizacji naukowej czy też doświadczenia wynikającego z przeprowadzenia wielu odczytów publicznych, byli na WTK: Antoni Szlagowski, Wilhelm Michalski i Franciszek Rośliniec, a na WTE Karol Michejda⁷⁵.

⁷² J. Szeruda, *op. cit.*, s. 146, 147.

⁷³ T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 279–333; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1935/1936*, s. 6, 7; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1936/1937*, s. 8, 9; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1937/1938*, s. 4, 5; *Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1938/1939*, s. 4.

⁷⁴ Uczelnie zazwyczaj przyjmowały taki wymiar. Profesorowie mogli prowadzić również zajęcia zleczone, by jednak otrzymać za nie dodatkowe wynagrodzenie, ich powierzenie musiało być zatwierdzone przez MWRiOP.

⁷⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 6056, k. 12–22; A. Schletz, *Michalski Wilhelm Wincenty*, w: *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 604; M. Zimałek, *Rośliniec Franciszek*, w: *PSB*, t. 32, red. H. Markiewicz,

Jeśli chodzi o działalność naukową kadry wydziałów teologicznych, to poziom zaangażowania poszczególnych osób był bardzo różny. Wprawdzie ustawy nakładały, szczególnie na profesorów, obowiązek prowadzenia pracy naukowej, ale w zasadzie nie przewidywały żadnych możliwości egzekwowania go. Takim narzędziem mogły być kolejne awanse, ale nie dotyczyły to profesorów zwyczajnych, a część nadzwyczajnych o taki awans się nie ubiegała. Do bardziej aktywnych naukowo na Wydziale Teologii Katolickiej należeli profesorowie: Jan Czuj, Ignacy Grabowski, Stanisław Kobyłecki, Zygmunt Kozubski, Wincenty Kwiatkowski, Wilhelm Michalski, Franciszek Rosłaniec, a z najmłodszego pokolenia Zdzisław Obertyński. Z kolei na Wydziale Teologii Ewangelickiej byli to Edmund Bursche, Rudolf Kesselring i Jan Szeruda⁷⁶. Dwaj ostatni z wymienionych byli też członkami redakcji założonego przez Wydział w 1936 r. czasopiisma naukowego „Rocznik Teologiczny” (wychodzi do dziś).

STUDIOWANIE NA WYDZIAŁACH TEOLOGICZNYCH UW

W punkcie 3 tekstu zamieszczono już informacje o liczbie studiujących na wydziałach teologicznych UW. Dla pełnego obrazu trzeba jeszcze przyjrzeć się przebiegowi procesu dydaktycznego. Zasady ogólne zapisano w ustawach o szkołach akademickich, ustawa z 1920 r. przyznawała takim uczelniom „prawo wolności nauki i nauczania”, które przejawiało się m.in. w tym, że wykładane przedmioty profesorowie i docenci mieli „prawo podawać i oświetlać z katedry według swojego naukowego przekonania”, pozostawiono im także „zupełną swobodę w wyborze metod

Wrocław–Warszawa–Kraków 1989–1991, s. 100; L. Brożek, *Michejda Karol*, w: *PSB*, t. 20, s. 671.

⁷⁶ AAN, MWRiOP, sygn. 1930, k. 32–40; sygn. 3304, k. 16–23; sygn. 3658, k. 17; sygn. 3880, k. 2–7; sygn. 6048, k. 44–52, 59–65; Archiwum Archidiecezjalne w Warszawie, Spuścizna Zdzisława Obertyńskiego, sygn. S.63.53, k. 41–50; Spuścizna Zygmunta Kozubskiego, sygn. S.53.5, k. 1; AUKSW, sygn. 111, k. 21, 22; sygn. 406, k. 5, 6; *Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1934/1935*, passim; *Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1935/1936*, Warszawa 1937, passim; *Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1936/1937*, Warszawa 1938, passim; *Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1937/1938*, Warszawa 1939, passim; I. Dąmbaska, *Kobyłecki Stanisław*, w: *PSB*, t. 13, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 175, 176; A. Schletz, *op. cit.*, s. 604; M. Zimałek, *op. cit.*, s. 99.

wykładów i ćwiczeń”⁷⁷. W ustawie określono też długość i sposób podziału „roku szkolnego” oraz warunki przyjmowania na uczelnie i ich kończenia oraz prawa i obowiązki słuchaczy. Podano, iż rok akademicki powinien się składać z co najmniej 180 dni wykładowych i dodatkowo czasu przeznaczanego na egzaminy⁷⁸. Zakładano, że na uczelni będą przyjmowani studenci i wolni słuchacze. Ci pierwsi musieli się legitymować świadectwem dojrzałości uzyskanym w jednej z państwowych szkół średnich ogólnokształcących. Wprowadzono dwa stopnie naukowe: niższy – na zakończenie studiów⁷⁹ i wyższy – doktora. Wśród obowiązków studentów podano: złożenie ślubowania, wnoszenie opłat związanych ze studium na kolejnych latach, przestrzeganie przepisów i nieuchybianie godności akademickiej. Z kolei wśród praw zapisano możliwość: zapisywania się na wykłady na wybranym przez siebie wydziale i korzystania również z tych wygłaszanych na innych wydziałach, zdawania egzaminów, ubiegania się o stopnie naukowe, zakładania stowarzyszeń akademickich. W ustawie z 1933 r. do słuchaczy uczelni zaliczono, oprócz studentów i wolnych słuchaczy, także doktorantów, wprowadzono ponadto obowiązek uczęszczania zarówno na ćwiczenia, jak i na wykłady⁸⁰.

Do zapisów ustawowych MWRiOP przygotowywało w kolejnych latach szczegółowe rozporządzenia odnośnie do programów studiów⁸¹ i zasad zdobywania odpowiedniego stopnia. Przed wejściem w życie tych uregulowań studia odbywano na podstawie programów opracowywanych przez poszczególne uczelnie. Na wydziałach teologicznych UW przyjęto 4-letni okres studiowania oraz stopień magistra teologii na zakończenie studiów na WTK, a na WTE – stopień kandydata teologii ewangelickiej. Dla Wydziału Teologii Ewangelickiej tymczasowe przepisy szczegółowe przyjęto w 1922 r., a w 1929 r. potwierdzono je w niezmienionej formie⁸².

⁷⁷ Ustawa z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich, s. 1278.

⁷⁸ Na uniwersytetach dzielił się on na trzy trymestry (po 10 tygodni każdy).

⁷⁹ W ustawie nie określono jego nazwy, w kolejnych latach w zależności od dyscypliny wprowadzano różne stopnie: magistra, kandydata, licencjata, lekarza, inżyniera, artysty.

⁸⁰ Ustawa z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich, s. 1290–1292; Ustawa z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich, s. 600.

⁸¹ We wszystkich tego typu rozporządzeniach wprowadzono przedmioty obowiązkowe (były to te podstawowe dla danej dyscypliny), z których przewidziano egzaminy lub kolokwia, i przedmioty nieobowiązkowe podawane w rozporządzeniach bądź pozostawiane do decyzji rad wydziałów (zwykle jako dodatkowa podstawa do rozważań na seminariach).

⁸² Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w sprawie tymczasowego regulaminu studiów i egzaminów na Wydziale Teologii Ewangelickiej w Uniwersytecie Warszawskim, s. 311–314; Zarządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 6 V 1929 r. w sprawie zmiany rozporządzenia w sprawie tymczasowego regulaminu studiów

W przypadku wydziałów teologii katolickiej wszystkich szkół akademickich przepisany takie ogłoszono w 1928 r.⁸³

Na Wydziale Teologii Ewangelickiej przewidziano trzy obszerne egzaminy, pierwszy po odbyciu dwóch lat studiów, drugi po trzech latach, a trzeci, nazywany ostatecznym, po czterech latach studiów. Egzaminy teologiczne odbywały się dwa razy w roku⁸⁴, niezdany egzamin można było powtórzyć; pierwszy i drugi zdawano przed egzaminatorem, ostateczny przed Radą Wydziału. Wykłady z przedmiotów objętych egzaminami były obowiązkowe, także uczestnictwo w seminariach, szczególnie homiletycznym i katechetycznym. Pierwszy egzamin teologiczny składał się z dwóch części – dotyczyły Starego i Nowego Testamentu. Część pierwsza obejmowała: dzieje Izraela, wstęp do Starego Testamentu, egzegezę jednej księgi Starego Testamentu (wybranej przez studenta), a druga: dzieje Jezusa, znajomość ogólną Nowego Testamentu w języku greckim, egzegezę jednej księgi Nowego Testamentu (wybranej przez studenta). Przed przystąpieniem do jego zdawania student musiał otrzymać pozytywną ocenę z egzaminu z języka hebrajskiego (wcześniej zaliczyć także łacinę i grekę, jeśli nie miał ich na maturze). Warunków dopuszczenia do drugiego egzaminu teologicznego było więcej. Oprócz zdania egzaminu pierwszego student musiał zaliczyć egzamin z historii filozofii oraz złożyć pracę seminaryjną na wybrany przez siebie temat teologiczny u jednego z profesorów WTE. Drugi egzamin teologiczny obejmował: historię kościelną w związku z dziejami Kościoła i reformacji w Polsce, historię religii oraz filozofię religii. Z kolei do egzaminu ostatecznego zostały zaliczone: egzegeza Starego Testamentu, teologia Starego Testamentu, egzegeza Nowego Testamentu, wstęp do Nowego Testamentu, teologia Nowego Testamentu, historia dogmatów, symbolika, dogmatyka, etyka, całokształt z przedmiotów teologii praktycznej. Po wypełnieniu tych warunków nadawano tytuł zawodowy absolwenta teologii ewangelickiej, potem kandydata⁸⁵ teologii ewangelickiej⁸⁶.

i egzaminów na Wydziale Teologii Ewangelickiej w Uniwersytecie Warszawskim z dnia 30 IV 1922 r., „DUMWRiOP” 1929, nr 6, poz. 80, s. 237.

⁸³ *Zarządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 8 II 1928 r. w sprawie programu studiów i egzaminów na wydziałach teologii katolickiej w uniwersytetach na stopień magistra teologii, „DUMWRiOP” 1928, nr 8, poz. 131, s. 315–318.*

⁸⁴ *Jak w większości dyscyplin student mógł sam wybrać moment zdawania egzaminu.*

⁸⁵ *Zarządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 6 V 1929 r. w sprawie zmiany rozporządzenia w sprawie tymczasowego regulaminu studiów i egzaminów na Wydziale Teologii Ewangelickiej w Uniwersytecie Warszawskim z dnia 30 IV 1922 r., s. 237.*

⁸⁶ *Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w sprawie tymczasowego regulaminu studiów i egzaminów na Wydziale Teologii Ewangelickiej w Uniwersytecie Warszawskim, s. 311–314.*

Na wydziałach teologii katolickiej wprowadzono 10 przedmiotów kończących się egzaminami: filozofia chrześcijańska i historia filozofii, nauki biblijne Starego Testamentu, nauki biblijne Nowego Testamentu, historia Kościoła katolickiego, teologia fundamentalna, teologia dogmatyczna, teologia moralna ogólna i szczegółowa, prawo kanoniczne, teologia pastoralna z liturgiką i homiletyką oraz pedagogika, katecheza i metodyka. Z pięciu kolejnych przewidziano kolokwia, były to: język hebrajski, język grecki biblijny, patrologia, socjologia i historia sztuki kościelnej. Każdy egzamin miał być zdawany przed komisją. Niezdany można było powtórzyć dwukrotnie, a po raz trzeci za zgodą rady wydziału. W zależności od zwyczajów panujących na uczelni studenci mogli zdawać egzaminy raz lub dwa razy w roku, na WTK, podobnie jak WTE – dwa razy, w dowolnie wybranym przez siebie momencie. Rozporządzenie zobowiązywało też do uczęszczania na co najmniej 10 godzin wykładów i ćwiczeń tygodniowo oraz na proseminaria i seminaria przez minimum 6 trymestrów⁸⁷. Po wypełnieniu tych warunków i pozytywnej ocenie przygotowanej pracy magisterskiej (jej temat można było dostać już po pierwszym roku) student otrzymywał tytuł magistra teologii (wcześniej było to absolutorium – świadectwo ukończenia wydziału teologicznego)⁸⁸.

Uczestnictwo w seminariach⁸⁹ było, jak wspomniano, obowiązkowe. Studentom dano jednak możliwość dowolnego ich zmieniania. Już po jednym trymestrze można się było zapisać na każde inne za zgodą prowadzącej je osoby. Seminaria dzieliły się na niższe i wyższe, na UW zwykle nazywano je proseminariami i seminariami. Ich celem nie było bezpośrednio napisanie pracy magisterskiej (na WTE pracy seminaryjnej), ale stopniowe przygotowywanie studentów do samodzielnej pracy naukowej. W roku akademickim 1934/1935 na Wydziale Teologii Katolickiej UW działało 12 seminariów i proseminariów z 14 wówczas zaplanowanych. Prowadzone przez profesorów liczyły od 7 do 20 uczestników, powierzane docentom były mniejsze, miały po 4 członków. Na Wydziale Teologii Ewangelickiej było wówczas 5 seminariów i proseminariów, liczyły od 11 do 21 osób. Na proseminariach zwykle analizowano w miarę proste teksty wskazane przez prowadzącego, na seminarjach najpierw przedstawiano odtwórcze referaty dotyczące bardziej zaawansowanych

⁸⁷ Zajęcia na WTK odbywały się w budynku Theologicum sąsiadującym z konwiktem dla studentów. W. Umiński, *op. cit.*, s. 566, 567, 573.

⁸⁸ *Zarządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 8 II 1928 r. w sprawie programu studiów i egzaminów na wydziałach teologii katolickiej w uniwersytetach na stopień magistra teologii*, s. 315–318.

⁸⁹ Często nazywano je wówczas seminariami naukowymi dla odróżnienia od seminarium rozumianego jako jednostka organizacyjna – zakład.

kwestii i stopniowo przechodzą do samodzielnego opracowywania problemów, a tym samym do przygotowywania pracy magisterskiej lub doktorskiej (powstawały na tych samych seminariach). Ponieważ plany studiów nie narzucały konieczności zakończenia uczestnictwa w seminarium w określonym czasie, więc na zajęcia mogły uczęszczać zarówno osoby z poprzednich lat, jak i nowo zapisane. Toteż większość prowadzących wybierała w miarę stałą, dość szeroką tematykę, związaną z profilem katedry lub zainteresowaniami naukowymi⁹⁰.

Do połowy lat dwudziestych w przypadku większości dyscyplin studia kończyły się jedynie uzyskaniem absolutorium i ewentualnie dyplomu absolwenta. Sporą popularnością cieszyło się w związku z tym zdobywanie stopnia doktora. Na WTK przeprowadzano po kilka procedur jego nadawania w danym roku; najwięcej w roku 1926/1927, gdy było ich 16. Na WTE doktoratów zrealizowano znacznie mniej – kilka przez cały okres międzywojenny⁹¹. W momencie gdy na zakończenie studiów zaczęto nadawać niższe stopnie naukowe, popularność stopnia doktora wśród kończących uczelnie malała. Np. w roku akademickim 1925/1926 wydano na UW 420 dyplomów doktora i 429 niższego stopnia, w roku 1929/1930 odpowiednio 336 i 711 (podział na wydziały zob. tabela 6), a w roku 1935/1936 było to już tylko 30 dyplomów doktorskich i 1148 niższego stopnia⁹².

W sumie okresie międzywojennym WTK ukończyły 164 osoby na 398 immatrykulowanych na Wydziale, a WTE 142 na 334. Było to odpowiednio 41,2% oraz 42,5% immatrykulowanych, lepszy pod tym względem

⁹⁰ *Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1934/1935*, s. 8–21; J. Szeruda, *op. cit.*, s. 150–153.

⁹¹ *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1922/1923*, s. 9–10; *za rok akademicki 1925/1926*, s. 10; *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1927/1928*, s. 9; *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1928/1929*, Warszawa 1929, s. 28; *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1929/1930*, s. 30; *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1930/1931*, s. 33; *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1934/1935 i rok akademicki 1935/1936*, s. 46; T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 299, 302, 326.

⁹² H. Wittlinowa, *Atlas szkolnictwa wyższego*, Warszawa 1937, s. 58, 59; *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1925/1926*, s. 10; *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1927/1928*, s. 9; *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1928/1929*, Warszawa 1929, s. 28; *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1929/1930*, s. 30; *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1934/1935 i rok akademicki 1935/1936*, s. 46.

Tabela 6. Liczba dyplomów niższego stopnia wydanych na UW w wybranych latach akademickich

Rok akademicki	Liczba na danym wydziale											Razem
	WT/WTK	WTE	STP	WPIiNP/WP	WL	WF	WH	WMP	SF/WFar	SW/WW		
1926/1927	9	5	0	445	0	11	–	–	23	3		496
1928/1929	17	5	5	322	0	–	91	29	59	22		550
1929/1930	14	8	1	374	0	–	155	36	74	49		711
1930/1931	10	20	10	339	0	–	279	70	60	67		855
1932/1933	15	12	26	458	71	–	368	104	53	68		1175
1935/1936	9	17	17	533	126	–	226	121	45	54		1148

Legenda: zob. tabela 1.

Źródło: Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1928/1929, Warszawa 1929, s. 28; za rok akademicki 1929/1930, s. 30; za rok akademicki 1930/1931, s. 33; Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1934/1935 i rok akademicki 1935/1936, s. 46; T. Manteuffel, op. cit., s. 299, 302, 326.

był tylko Wydział Lekarski (54,6%) i Farmaceutyczny (48,7%)⁹³. Dane te świadczą też niewątpliwie o pilności studentów danego wydziału, choć bardziej precyzyjnym jej wyznacznikiem jest terminowość kończenia poszczególnych lat studiów i uczelni w ogóle. W skali całego UW mniej niż połowa słuchaczy kończyła studia terminowo, podobna sytuacja istniała także na innych uniwersytetach. Na różnych wydziałach było pod tym względem lepiej lub gorzej, ale na wszystkich dość duża swoboda pozostawiana studentom w uczęszczaniu na zajęcia, zdawaniu egzaminów czy pisaniu prac magisterskich nie sprzyjała terminowemu kończeniu studiów. Tym bardziej że uregulowania dotyczące studiowania nie narzucały określonego czasu, planowana liczba lat studiów była tylko sugestią MWRiOP lub uczelni. Studenci często korzystali z możliwości ponownego zapisania się na ten sam rok studiów (mogli nawet wielokrotnie). Na przykład w roku 1933/1934 w skali całego kraju 42% dyplomów magistra farmacji otrzymały osoby kończące studia terminowo, w przypadku magistra prawa było to – 38%, magistra teologii – 25%⁹⁴. Jeśli chodzi o dane dla UW, to było nawet gorzej: 27% w terminie otrzymało dyplom magistra prawa, 19% – medycyny, 17% – teologii. W przypadku teologii na 47 absolwentów 8 zakończyło studia w ciągu 4 lat nauki, czyli terminowo, 6 potrzebowało dodatkowego roku, 10 – dwóch lat studiów, a niemal połowa jeszcze więcej czasu (zob. tabela 7).

Za główne przyczyny nieterminowości władze UW uznały trudną sytuację materialną dużej części studentów i potrzebę podejmowania pracy zarobkowej⁹⁵, a także niewystarczające przygotowanie merytoryczne oferowane przez większość szkół średnich i związaną z tym konieczność uzupełniania braków⁹⁶. Ta nieterminowość mogła być też konsekwencją tego, że studentom pozostawiano dużo swobody nie tylko w planowaniu studiów, ale i w kwestiach obyczajowych i światopoglądowych.

⁹³ P.M. Majewski, *Spółeczność akademicka 1915–1939*, w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945*, Warszawa 2016, s. 121.

⁹⁴ H. Wittlinowa, *op. cit.*, s. 56, 57.

⁹⁵ Studenci potrzebowali funduszy zarówno na utrzymanie, jak i na opłaty za studia. Oprócz corocznego wpisowego odpłatne były poszczególne egzaminy, kolokwia, wyznaczenie tematu pracy magisterskiej i zrecenzowanie jej. Uczelnie starały się wspierać najuboższych zwolnieniami z części opłat i stypendiami. Pomoc oferowało także państwo w postaci stypendiów i pożyczek. Na WTK i WTE słuchacze otrzymywali również wsparcie mieszkaniowe. Jak wspomniano, studenci WTK mieszkali w specjalnym konwiktie. Także władze WTE zorganizowały bezpłatną bursę. *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1929/1930*, Warszawa 1930, s. 31; *Mały Rocznik Statystyczny 1938*, Warszawa 1938, s. 328; W. Gastpary, *op. cit.*, s. 42.

⁹⁶ *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1928/1929*, s. 28, 29.

Tabela 7. Liczba dyplomów wydanych przez UW w roku akademickim 1933/1934

Dziedzina nauki	Liczba lat studiów zgodna z programem	ogółem	Liczba dyplomów						
			po odbyciu podanej liczby lat studiów						
			3	4	5	6	7	8	9 i więcej ^a
teologia	4	47	3	5	6	10	12	4	7
prawo	4	489	–	136	138	91	53	30	41
nauki humanistyczne	4	243	–	23	36	30	56	37	61
nauki matematyczno-przyrodnicze	4	136	–	3	10	18	32	12	61
medycyna	5 ¹ / ₃	213	–	–	–	40	74	41	58
farmacja	3 ² / ₃	33	–	2	13	1	4	2	11
weterynaria	4 ² / ₃	50	–	–	–	17	11	15	7

^a Pojedyncze z najbardziej przeterminowanych dyplomów mogą dotyczyć dyplomów doktorskich wydawanych według starych przepisów, gdy był to jedyny stopień, a studia kończyły się absolutorium.

Źródło: H. Wittlinowa, *op. cit.*, s. 56, 57.

Prowadzili bogate „życie studenckie”, angażowali się w działalność stowarzyszeń i organizacji studenckich, nierzadko o zabarwieniu politycznym. Niektóre z nich – te o bardziej radykalnym charakterze – niejednokrotnie wywoływały niepokoje na uczelniach, a nawet zawieszenie ich pracy⁹⁷. W niewielkim stopniu dotyczyło to jednak słuchaczy wydziałów teologicznych, a szczególnie WTK, którego studenci z zasady mieszkali w specjalnym konwiktzie, choć i niektórym z nich zdarzało się opuścić „samowolnie” to miejsce, by np. grupowo wziąć udział w demonstracji⁹⁸.

PODSUMOWANIE

Wydziały teologiczne na UW należały do struktur wyjątkowych w porównaniu z innymi polskimi międzywojennymi uniwersytetami państwowymi. Wydział Teologii Katolickiej był przeznaczony tylko dla absolwentów seminariów duchownych, a Wydział Teologii Ewangelickiej był jedynym poświęconym temu wyznaniu. Stosunki między oboma wydziałami nie należały do łatwych. Ten pierwszy czasem podważał potrzebę istnienia na państwowym uniwersytecie WTE, a ten z kolei kwestionował sens niektórych rozważań naukowych prowadzonych na WTK. W dodatku MWRiOP skłaniało się ku opcji połączenia wszystkich trzech struktur teologicznych (oprócz wymienionych wydziałów także Studium Teologii Prawosławnej) w jeden wydział, ale aż do wybuchu II wojny światowej UW udało się utrzymać je jako oddzielne jednostki. Obydwa wydziały teologiczne UW były najmniejszymi strukturami na tle całej uczelni, zarówno pod względem liczby studentów, jak i pracowników naukowych. Wydaje się też, że siła wpływu ich przedstawicieli na losy całego Uniwersytetu była proporcjonalna do ich wielkości, czyli niezbyt duża, choć na innych uczelniach nie było to regułą, małe wydziały potrafiły odgrywać bardzo znaczącą rolę (np. Wydział Teologiczny USB w Wilnie). Jeśli chodzi o zaangażowanie kadry w pracę naukową, to było ono mocno zróżnicowane. Natomiast pracę dydaktyczną traktowano zazwyczaj bardzo poważnie. Co do pilności studentów, to nie było z nią najlepiej, np. w roku akademickim 1934/1935 w przypadku teologii na UW tylko 17% studentów ukończyło uczelnię terminowo.

Wkrótce po wybuchu II wojny światowej i zajęciu Warszawy przez Niemców władze okupacyjne wydały rozporządzenie o szkolnictwie (31 października 1939 r.), przesądzające m.in. o zamknięciu uczelni wyższych na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Datę tę można przyjąć za

⁹⁷ Cf. np. P.M. Majewski, *op. cit.*, s. 226–295.

⁹⁸ W. Umiński, *op. cit.*, s. 565.

umowny moment zakończenia międzywojennej działalności UW. Wonne losy pracowników wydziałów teologicznych UW były nierzadko trudne, ale większość z nich zaangażowała się w działalność tajnego UW. Dla części czasu te okazały się tragiczne, niektórzy zmarli podczas wojny lub tuż po jej zakończeniu. Dwaj profesorowie stracili życie w niemieckich obozach koncentracyjnych – Edmund Bursche i Franciszek Rosłaniec. Edmund Bursche zmarł w 1940 r. w obozie w Gusen; został aresztowany w październiku 1939 r., zatrzymano wówczas również trzech jego braci: Juliusza⁹⁹, Alfreda i Teodora. Cała rodzina uważająca się za polskich ewangelików, tak jak niemała część społeczności ewangelickiej mającej podobne poczucie polskości, poniosła z tej racji ogromną ofiarę, z aresztowanych czterech braci przeżył wojnę i pobyt w obozie tylko najmłodszy – Teodor¹⁰⁰. Natomiast profesor Wydziału Teologii Katolickiej Franciszek Rosłaniec, aresztowany w listopadzie 1939 r., był przetrzymywany w Sachsenhausen, a następnie w Dachau, został stracony w 1942 r. na zamku Hartheim koło Linzu¹⁰¹.

Po II wojnie światowej większość profesorów, którzy przetrwali wojnę, a pracowali do 1939 r. na Wydziale Teologii Katolickiej lub na Wydziale Teologii Ewangelickiej, wróciła na swoje katedry na UW. Mogli nimi kierować do 1954 r. do czasu likwidacji wydziałów teologicznych na UW i utworzenia w Warszawie Akademii Teologii Katolickiej oraz Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej, gdzie większość znalazła nowe zatrudnienie¹⁰².

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych:

Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej, sygn. 173.

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 241, 1814, 1911, 1930, 1997, 3304, 3658, 3880, 4369, 4672, 5857, 6048, 6056, 6639.

⁹⁹ Z rodziny biskupa Juliusza Bursche aresztowano także jego jedyne syna i wnuka. Syn został wkrótce rozstrzelany, wnuk trafił do obozu.

¹⁰⁰ Księga pamięci ofiar obozu Mauthausen („Gedenkbuch für die Toten des KZ Mauthausen und seiner Außenlager”), <https://raumdernamen.mauthausen-memorial.org/> [dostęp: 20.12.2022]; *Rodzina Burschów. Opowieści o polskich ewangelikach*, red. K. Karski, A. Łupienko, Bielsko-Biała 2016, passim.

¹⁰¹ Centrum Dokumentacji Hartheim w Alkoven. Informacje na temat Franciszka Rosłanica uzyskane przez autorów tekstu.

¹⁰² Szerzej na ich temat cf. np. W. Gastpary, *op. cit.*, s. 44–48; R. Bartnicki, *op. cit.*, s. 77–82, 91–95; A. Kubiś, *Z dziejów usuwania teologii/wydziałów teologicznych z uniwersytetów*, „Studia Nauk Teologicznych” 2008, 3, s. 49–58.

Archiwum Archidiecezjalne w Warszawie:

Spuścizna Zdzisława Obertyńskiego, sygn. S.63.53.

Spuścizna Zygmunta Kozubskiego, sygn. S.53.5.

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie:

Akta Personalne, sygn. Pers B 410, 1382, 1636, 1880.

Archiwum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego:

Referat Personalny, sygn. A-62.

Archiwum Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego:

Akta Personalne, sygn. 111, 406, 979.

Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego:

Akta Personalne, sygn. K-15, K-32, K-957.

Projekty Statutów UW, sygn. RP 18.

Centrum Dokumentacji Hartheim w Alkoven, Informacje na temat Franciszka Rosłańca.

Źródła drukowane

Decret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 XI 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1935, nr 88, poz. 613.

Decret w przedmiocie mianowania pierwszego składu profesorów w Uniwersytecie Warszawskim, „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919, nr 5, poz. 94.

Decret w przedmiocie mianowania pierwszego składu profesorów w Uniwersytecie Warszawskim, „Dziennik Praw Państwa Polskiego”, poz. 95.

Księga pamięci ofiar obozu Mauthausen („Gedenkbuch für die Toten des KZ Mauthausen und seiner Außenlager”), <https://raumdernamen.mauthausen-memorial.org/> [dostęp: 20.12.2022].

Mały Rocznik Statystyczny 1938, Warszawa 1938.

Przepisy dodatkowe dla studentów Wydziału Teologicznego, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego” 1918, nr 4, poz. 4.

Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w sprawie tymczasowego regulaminu studiów i egzaminów na Wydziale Teologii Ewangelickiej w Uniwersytecie Warszawskim, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1922, nr 17, poz. 167.

Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w sprawie utworzenia w Uniwersytecie Warszawskim Wydziału Teologii Ewangelickiej, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1922, nr 15, poz. 149.

Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 25 IX 1933 r. o zwnięciu niektórych katedr i zakładów naukowych w szkołach akademickich, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1933, nr 71, poz. 527.

Ruch służbowy – Uniwersytet Warszawski, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1919, nr 6, poz. 18.

Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1934/1935 i rok akademicki 1935/1936, Warszawa 1936.

Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1937/1938, Warszawa 1939.

Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1922/1923, Warszawa 1925.

Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1923/1924, Warszawa 1925.

- Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1925/1926*, Warszawa 1927; *za rok akademicki 1926/1927*, Warszawa 1929.
- Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1927/1928*, Warszawa 1929; *za rok akademicki 1928/1929*, Warszawa 1929.
- Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1929/1930*, Warszawa 1930.
- Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1930/1931*, Warszawa 1935.
- Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1932/1933*, Warszawa 1935.
- Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1927/1928*, Warszawa 1929.
- Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1931/1932*, Warszawa 1933.
- Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1934/1935; za rok akademicki 1935/1936*, Warszawa 1937.
- Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1936/1937*, Warszawa 1938.
- Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1937/1938*, Warszawa 1939.
- Szeruda J., *Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego za rok 1934/1935*, „Rocznik Teologiczny” 1936, 1.
- Sprawozdanie z działalności Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie za rok akademicki 1934/1935*, Warszawa 1936.
- Statut Tymczasowy Uniwersytetu Warszawskiego i ustawy tymczasowe Wydziałów*, Warszawa 1915.
- Statut Tymczasowy Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1917.
- Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1935/1936 [–1938/1939]*, Warszawa 1935 [–1938].
- Uniwersytet Warszawski. Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1918/1919 [–1934/1935]*, Warszawa 1918 [–1934].
- Ustawa Tymczasowa Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Warszawskiego*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego” 1918, nr 4, poz. 2.
- Ustawa z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1920, nr 72, poz. 494.
- Ustawa z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1933, nr 29, poz. 247.
- Ustawa z dnia 2 VII 1937 r. o zmianie ustawy z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1937, nr 52, poz. 406.
- Uzupełnienia i zmiany Statutu Tymczasowego Uniwersytetu Warszawskiego i ustaw tymczasowych wydziałów Uniwersytetu Warszawskiego wywołane przez utworzenie Wydziału Teologicznego*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego” 1918, nr 4, poz. 3.
- Zarządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 8 II 1928 r. w sprawie programu studiów i egzaminów na wydziałach teologii katolickiej w uniwersytetach na stopień magistra teologii*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1928, nr 8, poz. 131.

Zarządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 6 V 1929 r. w sprawie zmiany rozporządzenia w sprawie tymczasowego regulaminu studiów i egzaminów na Wydziale Teologii Ewangelickiej w Uniwersytecie Warszawskim z dnia 30 IV 1922 r., „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1929, nr 6, poz. 80.

Żongołłowicz B., *Dzienniki 1930–1936*, oprac. D. Zamojska, Warszawa 2004.

Studies (Opracowania)

Baczyński A., Sawicki D., *Studium Teologii Prawosławnej UW – w służbie nauki i Kościoła, w: 200 lat teologii uniwersyteckiej w Warszawie*, red. M. Butkiewicz, J. Sławik, J.A. Sobkowiak, Warszawa 2017.

Bartnicki R., *Korzenie UKSW. Z dziejów uczelni na warszawskich Bielanach*, Warszawa 2018.

Brożek L., *Michejda Karol*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.

Bursche E., *Dwie odpowiedzi w sprawie Wydziału Teologii Ewangelickiej*, Warszawa 1926.

Bursche E., *Wydział Teologii Ewangelickiej*, Warszawa 1925.

Bursche E., *Wydział Teologii Ewangelickiej, jego charakter, zadanie i zakres oraz metoda pracy*, Warszawa 1925.

Cieślak J., *Geneza i struktura Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego*, „Rocznik Teologiczny” 2002, 2.

Cieślak M., *Znaczenie Wydziału Teologii Uniwersytetu Warszawskiego dla Kościołów protestanckich*, 2001, 2.

Dąbwska I., *Kobyłecki Stanisław*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 13, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968.

200 lat teologii uniwersyteckiej w Warszawie, red. M. Butkiewicz, J. Sławik, J.A. Sobkowiak, Warszawa 2017.

Dybiec Z., *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000.

Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939, red. A. Garlicki, Warszawa 1982.

Gastpary W., *Wydział Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego*, „Rocznik Teologiczny” 1974, 1–2.

Hoffmann H., *Dzieje polskich badań religioznawczych*, Kraków 2004.

Jehliczka F., *Katolicyzm a wiedza*, „Przegląd Katolicki” 1925, 43 i 44.

Karski K., *Od izolacji do dialogu. Nietatwa droga warszawskich wydziałów teologicznych do współpracy ekumenicznej*, w: *200 lat teologii uniwersyteckiej w Warszawie*, red. M. Butkiewicz, J. Sławik, J.A. Sobkowiak, Warszawa 2017.

Kubiś A., *Z dziejów usuwania teologii/wydziałów teologicznych z uniwersytetów*, „Studia Nauk Teologicznych” 2008, 3.

Kneifel E., *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen*, Eging 1967.

Lenczewski M., *Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego*, „Rocznik Teologiczny” 1974, 1–2.

Maciuszko J.T., *Dorobek naukowy Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego. Próba charakterystyki*, „Rocznik Teologiczny” 2001, 2.

Majewski P.M., *Spółeczność akademicka 1915–1939*, w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945*, Warszawa 2016.

Manteuffel T., *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/35. Kronika*, Warszawa 1936.

Mycielski M., *Uniwersytet Królewski 1816–1831*, w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1816–1915*, Warszawa 1916.

Obertyński Z., *Wskrzeszenie warszawskiego Wydziału Teologicznego*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1938, 4.

- Otwarcie Politechniki i Uniwersytetu w Warszawie 1915, [Warszawa 1915].
- Parczewski A., *Wniosek w sprawie urządzenia fakultetu teologii protestanckiej w UW*, „Ewangelik” 1919, 6.
- Piech S., *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880–1939*, Kraków 1995.
- Przeniosło M., *Stopnie, tytuły i stanowiska naukowe w II Rzeczypospolitej*, „Res Historica” 2012, 33.
- Przeniosło M., *The Faculty of Theology of the Stefan Batory University in Vilnius 1919–1939*, „The Person and the Challenges” 2015, 2.
- Przeniosło M., *Władze Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, „Przegląd Historyczny” 2016, 107, 4.
- Przeniosło M., Przeniosło M., *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Katolicki Uniwersytet Lubelski*, Kielce 2022.
- Przeniosło M., Przeniosło M., *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Jagielloński*, Kielce 2021.
- Przeniosło M., Przeniosło M., *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kielce 2022.
- Przeniosło M., Przeniosło M., *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Poznański*, Kielce 2022.
- Przeniosło M., Przeniosło M., *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie*, Kielce 2022.
- Przeniosło M., Przeniosło M., *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Warszawski*, Kielce 2022.
- Rodzina Burschów. *Opowieści o polskich ewangelikach*, red. K. Karski, A. Łupienko, Bielsko-Biała 2016.
- Roztworowski J., *O Wydziale Teologii Ewangelickiej na Uniwersytecie Warszawskim uwag kilka*, „Przegląd Powszechny” 1925, 168.
- Schletz A., *Michalski Wilhelm Wincenty*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostkowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- Stegner T., *Ewangelicy warszawscy*, Warszawa 1993.
- Umiński W., *Warszawski konwikt teologiczny pod zarządem księży misjonarzy (1918–1939)*, „Nasza Przeszłość” 1996, 86.
- Wawrynkowa M., *Uniwersytet Warszawski w latach 1816–1831*, w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915*, red. S. Kieniewicz, Warszawa 1982.
- Wittlinowa H., *Atlas szkolnictwa wyższego*, Warszawa 1937.
- W obronie wolności szkół akademickich*, Kraków–Warszawa 1933.
- Wółczański J., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002.
- Zamojska D., *Akademicy i urzędnicy. Kształtowanie ustroju państwowych szkół wyższych w Polsce 1915–1920*, Warszawa 2009.
- Zimałek M., *Rosłaniec Franciszek*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 32, red. H. Markiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989–1991.
- Żongołowicz B., *Wydział Teologiczny USB w okresie 1919–1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2 – *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929.

NOTA O AUTORACH

Małgorzata Przeniosło – prof. dr hab., pracownik Instytutu Pedagogiki UJK w Kielcach, kierownik Zakładu Historii Oświaty i Wychowania. Zainteresowania naukowe: historia nauki, dzieje dobroczynności, historia Lwowa i Wilna w XIX i XX w. Autorka kilkunastu monografii, jako kierownik zrealizowała grant NCN i NPRH.

Marek Przeniosło – prof. dr hab., pracownik Instytutu Historii UJK w Kielcach, kierownik Zakładu Historii XX wieku. Zainteresowania naukowe: historia nauki, społeczeństwo polskie w latach I wojny światowej, życie polityczne II Rzeczypospolitej. Autor ponad 20 monografii i około 250 innych tekstów naukowych.

ABOUT THE AUTHORS

Małgorzata Przeniosło – full professor, employed at the Institute of Pedagogy, Jan Kochanowski University in Kielce, head of the Department of History of Education and Upbringing. Scientific interests: history of science, history of charity, history of Lviv and Vilnius in the 19th and 20th centuries. Author of several monographs, manager of a grant (completed) from the National Science Center (NCN) and National Programme for the Development of Humanities (NPRH).

Marek Przeniosło – full professor, employed at the Department of History, Jan Kochanowski University in Kielce, head of the Division of the History of the 20th Century. Scientific interests: history of science, Polish society during World War I, political life of the Second Polish Republic. Author of over 20 monographs and approx. 250 other scientific texts.